

सेनापति

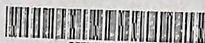
काफट-काडूमक

१९३७

म. ग्रं. सं. ठाणे

प्रय काव्य
नं. ५०८

हेला

REF3K-0005634

REFBK-0005634

किंमत ३ आणे

सेनापति

वाफट-वाडूमय

५६३४

भाग पहिला

संग्राहक:—धुं. वि. देव

REFBK-0005634

REFBK-0005634

किंमत ३-आणे

प्रकाशक—

धुं. वि. देव,

९७४ सदाशिव पेठ, पुणे २.

मिळण्याचें ठिकाणः—

सेनापति बापट वाङ्मय प्रकाशक मंडळ,

९७४ सदाशिव पेठ, पुणे २.

किंवा

स्वावलंबी उद्योगमंदिर,

३४१ सदाशिव पेठ, पुणे २.

मुद्रक—

ल. ना. चाफेकर,
आर्यसंस्कृति मुद्रणालय,
टिळकरस्ता, पुणे २.

संग्राहकाचा मानस

यथा चित्तं तथा वाचो, यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
चित्ते, वाचि, क्रियायांच साधूनामेकरूपता ॥१॥

१. 'सेनापति बापट वाङ्मय' हें अखिल महाराष्ट्रांत प्रसृत करून नूतन पिढीस से. बापट यांचेसंबंधीं ज्ञान करून द्यावें असा आमचा मानस असल्यामुळे यथा-शक्ति यथावकाशपूर्वक सेनापतींच्या यच्चयावत् वाङ्मयाचें प्रकाशन करण्याचें योजिलें आहे. आज से. बापटांची दिव्य मूर्ति महाराष्ट्रीयांसमोर चमकत असल्यामुळे त्यांच्या वाङ्मयाचा नवीन पिढीवर सुपरिणाम होईल इतकेंच नव्हे तर योग्य मार्गदर्शनहि होईल असें त्यांचें तेजस्वी, विचाराचारपूत वाङ्मय वाचून, व त्यांचें दिव्य चरित्र पाहून, आम्हांस दिसतें. 'बोलण्यासारिखें चालणें । स्वयें करून बोलणें । तयांचीं वचनें प्रमाणें । मानिती जनीं ॥' अशी यथार्थ

समर्थोक्ति मे. बापटांच्या वाङ्मयांत प्रत्ययास येत असल्यामुळे या वाङ्मयप्रसारानें जेवढें जनहित साधतां येईल तेवढें साधावें असें मनांत येऊन या वाङ्मयप्रकाशनाच्या कार्यास आम्ही सज्ज झालों आहों.

२. से. बापट यांची भूमिका, त्यांचीं पूजनीय तत्त्वे, व त्यांचा मार्ग यांचें दिद्दर्शन करून देण्यास त्यांचें वाङ्मय हें एक साधन आहे. से. बापटांबद्दल महाराष्ट्रांत परमादर आहे; परंतु त्यांचा सार्वजनिक आयुष्यांतील कांहीं काल परदेशांत व बराच अज्ञातवासांत व कारावासांत गेल्यामुळे त्यांचेबद्दल लोकांना असावी तशी माहिती नाहीं, असें खानदेश व नागपूर प्रांतांत त्यांचे-बरोबर दौन्यावर असतांना आमचे नजरेस आले. शिवाय त्यांच्या लिखाणाबद्दल ठिकठिकाणीं मागणीही झाली म्हणून त्यांचें सर्व वाङ्मय भागशः प्रसिद्ध करीत आहोंत. चैतन्यगाथेंतील कांहीं भाग व सत्याग्रही घोषणा मिळून हा पहिला भाग बनविला आहे. यांतील १९२२ व १९३२ चा भाग कारागृहांत लिहिला गेला. हा पहिला भाग से. बापटांचे जन्मदिवशींच वाचकांचे हातीं देत आहोंत.

३. परमार्थांत 'अर्थमनर्थ भावय नित्यं' हें ध्यानांत घ्यावें लागतें त्याप्रमाणेंच 'धर्माविरुद्धो भूतेषु' अशा 'प्रपंचीं पाहिजे सुवर्ण' हेंही विसरून चालतां येत नाही. आम्हांस तर से. बापटांचें वाङ्मय अगदीं फुकट वांटण्यास मिळालें तर हवेंच आहे; पण फुकट वांटण्याकरितां कोणी तरी धन पुरविलेंच पाहिजे. पण ही स्थिति जोंपर्यंत नाही तोंपर्यंत खर्चवेंच भागला म्हणजे झालें इतकेंच डोळ्यापुढें ठेविलें आहे. सेनापतींनीं हा वाङ्मयरूपी माल जनतेचा आहे, कोणीही छापवा, असें जाहीर केलें आहे. याचा अर्थ आम्हांस इतकाच दिसतो कीं, ज्या जनतेंत आपणांस जन्म मिळाला त्या जनतेचा आपल्या विचारसंपत्तीवरही स्वाभाविकच हक्क आहे. म्हणून हा वाङ्मयस्वरूपी माल एकट्या-दुकट्या व्यक्तीच्या मालकीचा नव्हे तर सर्व जनतेचा आहे असे उद्गार त्यांचे मुखावाटे निघाले व त्यावरून त्यांच्या परमशुद्ध अंतःस्थितीचीही प्रतीति येते. तात्पर्य 'सेनापति बापट-वाङ्मया'चा प्रसार व तद्वारा जनहित हा संग्राहकाचा प्रकाशनहेतु आहे. तो हेतु जनता-जनार्दन सिद्धीस नेवो हाच आमचा मानस.

से. बापटांचे आशेनुसार मूळांत कोठेंही कसलाही फेरफार करण्यांत आलेला नाही. सर्व साहाय्यकांचे अत्यंत मनःपूर्वक आभारी आहोंत.

“ शुभं भवतु ! ”

१२।११।१९३७.] संग्राहक धुंडिराज विष्णु देव.

अनुक्रमणिका

पद्य	रचनाकाल	पृष्ठ
सत्यधर्म	१९३२	१
गीताधर्म व सत्याग्रह	१९२२	३
अभंगगीता	१९१९	९
उपकारधर्म	१९१३	४४
हरीचा धर्म	१९१९	४८
संसारार्चे सार	१९१३	५३
मुलांस बोध	१९१६	५४
विद्या	१९१३	५६
देशाचा संसार	१९१३	५९
सत्याग्रही यज्ञ	१९१९	६३
कर्वीस विनवणी	१९१९	६५
हिंदु	१९१३	६९
अध्यात्माचा डंका	१९१९	७४
अध्यात्माचे सार	,,	७६

देहाचा क्षोभ	१९१९	७८
देहाचा अधिकार	"	८१
देहाचा उद्धार	"	८५
हरीची हांक	१९२२	८८
मराठे	"	९०
स्वतंत्रतेची ध्वजा	"	९२
झेंडागीत	"	९३
शिस्तगीत १ व २	"	९५, ९६

सेनापति पां. म. बापट

विरक्ती, धृति, स्फूर्ति अध्यात्म-तेज ।
स्फुरे अंतरीं; जो करी राष्ट्र-काज ॥
धडा देतसे आचरोनी जनांस ।
महाराष्ट्रिचा हा नवा रामदास ॥१॥

धुंडिराज देव

श्रीजगद्गुरवे श्रीकृष्णायनमः

सत्य धर्म

खरा धर्म देशार्थ हा जीव द्यावा ।
खरा धर्म विश्वार्थ हा जीव द्यावा ॥
खरा धर्म दुष्टासि दुर्दंड द्यावा ।
खरा धर्म नेई जना मोक्षगांवा ॥१॥
असे सर्व भूतांत जें आत्मत्त्व ।
सदा राहणारें विवर्धिष्णु सत्त्व ॥
तयाच्या हिता जी असे स्वात्महिंसा ।
असे धर्म्य ती जेंवि दुष्टात्महिंसा ॥२॥

अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्चना ती ।
 छलोपाय सत्यार्थ सत्यार्चना ती ॥
 अशी सत्यपूजा अहिंसार्चनाही ।
 असे सात्त्विकी तात्त्विकी मोक्षदायी ॥३॥
 छलें वा बलें दुर्बलां घातकारी ।
 तथा घातका येउ हिंसाशिसारी ॥
 म्हणूनी स्वतांला स्वयें मारिताती ।
 अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्चना ती ॥४॥
 अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्थ माया ।
 वरी हिंसका हिंसिता उद्धराया ॥
 प्रसंगीं असें पापतापान्त-कर्म ।
 करी ती अहिंसा सदा सत्य धर्म ॥५॥
 दिसे चालला दीनहिंसा-अधर्म ।
 तरी दूष्य तत्तापपापान्त-कर्म ॥
 गणी ती अहिंसा सदा सत्य धर्म ।
 असें सांगती ते करीती अधर्म ॥६॥
 दुरात्मा खुनी, शांतिची घोरता जी ।
 उपायें तिच्या सत्पथा जो न राजी ॥
 असे धर्म्य हिंसाच त्या हिंसकाची ।

असे कीं तया आत्मया ती हिताची ॥७॥
 छली हिंसकाहीं छला घातपाता ।
 सुखें आचरावें करावें अनर्था ॥
 अशी हीन वार्ता न ऐके समर्था ।
 खरी सत्यनिष्ठा अहिंसा परार्था ॥८॥
 न हिंसा अहिंसा न माया अमाया ।
 असे धर्म सर्व क्षणीं सर्व ठायां ॥
 जनीं वाढवी साधुता ज्ञान शर्म ।
 मनीं वा असे कर्म तें मूल धर्म ॥९॥

गीताधर्म व सत्याग्रह

स्वस्ति प्रणम्य प्रणिधाय कायम् ।
 अभ्यर्थये हन्त सदस्रकृत्वः ॥
 श्रद्धामधिष्ठाय विमृश्य शास्त्रम् ।
 सत्याग्रहस्य क्रियतां स्वकार्यम् ॥१॥
 विमृश्य शास्त्रं श्रद्धां च पुरस्कृत्य मुमुक्षुभिः ।

अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्चना ती ।
 छलोपाय सत्यार्थ सत्यार्चना ती ॥
 अशी सत्यपूजा अहिंसार्चनाही ।
 असे सात्त्विकी तात्त्विकी मोक्षदायी ॥३॥
 छलें वा बलें दुर्बलां घातकारी ।
 तथा घातका येउ हिंसाशिसारी ॥
 म्हणूनी स्वतांला स्वयें मारिताती ।
 अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्चना ती ॥४॥
 अहिंसार्थ हिंसा अहिंसार्थ माया ।
 वरी हिंसका हिंसिता उद्धराया ॥
 प्रसंगीं असें पापतापान्त-कर्म ।
 करी ती अहिंसा सदा सत्य धर्म ॥५॥
 दिसे चालला दीनहिंसा-अधर्म ।
 तरी दृष्ट्य तत्तापपापान्त-कर्म ॥
 गणी ती अहिंसा सदा सत्य धर्म ।
 असें सांगती ते करीती अधर्म ॥६॥
 दुरात्मा खुनी, शांतिची घोरता जी ।
 उपायें तिच्या सत्पथा जो न राजी ॥
 असे धर्म्य हिंसाच त्या हिंसकाची ।

असे कीं तया आत्मया ती हिताची ॥७॥
 छली हिंसकांहीं छला घातपाता ।
 सुखें आचरावें करावें अनर्था ॥
 अशी हीन वार्ता न ऐके समर्था ।
 खरी सत्यनिष्ठा अहिंसा परार्था ॥८॥
 न हिंसा अहिंसा न माया अमाया ।
 असे धर्म सर्व क्षणीं सर्व ठायां ॥
 जनीं वाढवी साधुता ज्ञान शर्म ।
 मनीं वा असे कर्म तें मूल धर्म ॥९॥

गीताधर्म व सत्याग्रह

स्वस्ति प्रणम्य प्रणिधाय कायम् ।
 अभ्यर्थये हन्त सदस्रकृत्वः ॥
 श्रद्धामधिष्ठाय विमृश्य शास्त्रम् ।
 सत्याग्रहस्य क्रियतां स्वकार्यम् ॥१॥
 विमृश्य शास्त्रं श्रद्धां च पुरस्कृत्य मुमुक्षुभिः ।

सात्त्विकं कर्म कर्तव्यमिति गीता प्रगायति ॥२॥
 शास्त्रेषु गीताशास्त्रं वै कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
 प्रमाणमग्रिमं तत्र सर्वधर्मविचारणा ॥३॥
 सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
 अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥४॥
 इदं मुमुक्षूनुद्दिश्य गीताधर्मस्य गर्जितम् ।
 श्रुत्वा सम्यगधीतोऽयं मया धर्मो मुमुक्षुणा ॥५॥
 गीताशास्त्रस्य धर्मेऽत्र सर्वभूतहिते रतिः ।
 रहस्यं प्रथमं दृष्टं द्वितीयं लोकसंग्रहः ॥६॥
 रहस्यभूतमेतद्वै गीताशास्त्रविधिद्वयम् ।
 प्रमाणमग्रिमं कृत्वा वर्तितव्यं मुमुक्षुभिः ॥७॥
 यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
 न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥८॥
 कामोपभोगपरमा आसुरं भावमाश्रिताः ।
 प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥९॥
 परित्राणं च साधूनां विनाशश्चोग्रकर्मणाम् ।
 धर्मसंस्थापनं चेति कर्म वै भगवत्प्रियम् ॥१०॥
 मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ।
 निर्वैरः सर्वभूतेषु यः से मामेति पांडव ॥११॥

इत्यत्र भगवत्कर्मत्रितयं क्रियतामिति ।
 गीताशास्त्रविधिः स्पष्टो मुमुक्षूणां विमुक्तये ॥१२॥
 यदत्र लोके विख्यातमद्य सत्याग्रहव्रतम् ।
 तस्यापि परमोद्दिष्टं भगवत्कर्मणां त्रयम् ॥ १३ ॥
 विमृश्य शास्त्रं श्रद्धां च पुरस्कृत्य मुमुक्षुभिः ।
 सत्याग्रहे वर्तितव्यं भवद्भिः कार्यकाभिः ॥१४॥
 उत्पत्स्यतेऽस्ति लोके वै शास्त्रं सत्याग्रहं प्रति ।
 तद्विद्यमानं विज्ञाय कार्यं कर्म समाचरेत् ॥१५॥
 श्रद्धया परया कार्यं कृतं सत्याग्रहस्य यत् ।
 तदेव धर्मसंमूढान्धमे स्थापयितुं क्षमम् ॥१६॥
 अश्रद्धानं स्वजनं मोहपंकात्सुदुस्तरात् ।
 उद्धर्तुं सुमहान्यतनः कार्यः श्रद्धाधनैरिह ॥१७॥
 मयात्र विषये दीर्घं सुदीर्घं सुविचारितम् ।
 इत्येव कथयन् याचे याचितं सुविमृश्यताम् ॥१८॥
 सुविमृश्य विधातव्या सत्यसेवा यथारुचि ।
 सा भूयात्सर्वलोकस्य सुखाय च शिवाय च ॥१९॥

[सर्वांचें कल्याण चिंतून व अनंत वेळां साष्टांग
 प्रणिपात करून माझी सर्वांस अशी प्रार्थना आहे कीं,

आपण शास्त्रचिंतन करून श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने आपल्या सत्याग्रहरूपी कर्तव्यकर्माचे आचरण करा. कारण शास्त्राचे चिंतन करून श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने प्रत्येक मुमुक्षू माणसाने सात्त्विक कर्म करावे असे गीता आग्रहपूर्वक सांगते. चांगल्या व वाईट कर्मा-संबंधी निर्णय देणाऱ्या सर्व शास्त्रांत गीता हे प्रामुख्याने प्रमाणभूत शास्त्र आहे. त्यांत सर्व धर्मांचा विचार केला आहे. “सर्व धर्म बाजूला सारून मला शरण ये, मी तुला सर्व पापांपासून मुक्त करीन. शोक करूं नकोस” असे गीताधर्म सर्व मुमुक्षूंस गर्जना करून सांगत आहे. आणि मुमुक्षू असा जो मी त्याने गीताधर्माची ही गर्जना श्रवण करून त्याचे उत्तम तऱ्हेने अध्ययन केले आहे.

गीताशास्त्रामध्ये सर्व भूतांच्या कल्याणाचा विचार प्रथम आहे. हे गीतेचे पहिले रहस्य असून दुसरे रहस्य लोकसंग्रह आहे. ही दोन गीताधर्माची प्रमुख रहस्ये होत व हीच प्रमाण मानून सर्व मुमुक्षू लोकांनी आपले

वर्तन ठेविलें पाहिजे. जो शास्त्राला सोडून वर्तन करतो व स्वार्थबुद्धीनें कार्याला प्रवृत्त होतो त्याचा इष्ट हेतु साध्य होत नाही. त्याला मोक्ष तर नाहीच पण सुख-सुद्धां मिळत नाही. जे सुखाच्या इच्छेनें व स्वार्थानें आसुरी इच्छेला बळी पडतात ते दुरात्मे जगाच्या अहि-ताला व स्वतःच्या नाशाला कारणीभूत होतात. साधूंचें रक्षण व आततायी पुरुषांचा नाश करून धर्माची संस्थापना करणें हेंच कर्म भगवंताला प्रिय आहे. 'जो माझा भक्त माझें (आवडतें असें) कर्म आशा सोडून व सर्व भूतांचे ठायीं निवैर भाव ठेवून एकनिष्ठेनें करतो तो मला येऊन मिळतो' असें भगवंताचें वचन आहे. याप्रमाणें भगवंताला प्रिय असलेलें व वर वर्णिलेलें जें तीन प्रकारचें कार्य त्याचें प्रत्येक मुमुक्षूनें मुक्तीसाठीं आचरण करावें असा गीतेचा स्पष्ट आदेश आहे.

हल्लीं जगांत विख्यात झालेलें जें सत्याग्रहव्रत त्याचें परम उद्दिष्ट भगवत्प्रणीत जें कर्मत्रय तेंच होय. म्हणून

कार्यकारी असे जे आपण मुमुक्षू त्यांनीं शास्त्राचें चिंतन करून व श्रद्धेची नेहमीं कास धरून या सत्याग्रहव्रताचें आचरण करावें. सत्याग्रहासंबंधीचें शास्त्र कांहीं निर्माण व्हावयाचें आहे व कांहीं प्रचलित आहे. तरी आज जें जगतांत विद्यमान आहे, त्याचें पूर्ण ज्ञान करून घेऊन कर्तव्य कार्य करावें. परम श्रद्धेनें सत्याग्रहव्रताचें आचरण केलें असतां तें धर्मापासून च्युत झालेल्या लोकांस धर्ममार्गावर आणण्यास समर्थ होतें. श्रद्धाहीन अशा स्वजनांचा मोहपंकांतून उद्धार करण्यासाठीं श्रद्धायुक्त लोकांनीं मोठा प्रयत्न केला पाहिजे.

शेवटीं, मी या विषयासंबंधानें फार दीर्घ काळपर्यंत बारकाईनें विचार केला आहे इतकेंच कळवून असें मागत आहे कीं, माझ्या याचनांचा नीट विचार करा. नीट विचार करून यथाशक्ति सत्यसेवा करा. ती सर्वांच्या कल्याणाला व सुखाला कारण होईल.]

अभंगगीता गीतचें स्वरूप

(अभंग)

देह-उद्धार-कहाणी । गीता उद्धारक जनीं ॥
परंतप प्रार्थराय । तेणें मांडीयली हाय ॥
पाहुनीयां बंधुजन । जाला मायागुणें दीन ॥
पार्थ म्हणे बा गोविंदा । नको युद्धाचा हा धंदा ॥

×

×

×

माझा देह हा गळाला । सारा उत्साह पळाला ॥
हातीं राहीना हें धनु । उभी राहीना ही तनु ॥
राहो युद्ध हें अघोर । माझा सुटलासे धीर ॥
वीरवंशाचा मोहरा । त्याचा ऐसा बोजवारा ॥
करणारी देहमाया । तिचा मोह दूरवाया ॥
भगवंतें बोध केला । तोचि गीताग्रंथ जाला ॥

×

×

×

पार्थ देहमायादास । बोध करुनी तयास ॥
देवें नाशियला मोह । त्याचा तोडिला संदेह ॥
'नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत

स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव'
जाला सिद्ध पार्थराज । करावया आत्मकाज ॥

x

x

x

पार्थ देव-आत्म-काज । कालप्राप्त घोर झुंज ॥
केलें, आसही मारिले । धर्मराज्य प्रस्थापिलें ॥
पार्थदेहाचा उद्धार । हाचि बोलिला साचार ॥
धर्मराज्योदय झाला । देह कारणीं लागला ॥
“यथाधिकार वागावें । आत्मरक्षक रहावें ॥
“आत्मवचन करावें । रणीं मारावें मरावें ॥
“धर्मझुंज उभें पुढें । तेथें नको हीन रडे” ॥
पार्थदेहा हरि-गीता, मान्य जाली ही व्यवस्था
हीच मान्यता उद्धार । पार्थदेहाचा साचार ॥
यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार उद्धार ॥

(ओवी) हा अभंगगीतेचा पहिला अभंग ।

श्रीरमारंगसंगें पांडुरंग ॥

गातसे जनीं देहमायाभंग ॥

सुरंग अव्यंग रंगावया ॥

११ सं. ७/०५ त. ११
ता. १५/०५
अभंगगीता-सत्यसत्याग्रह

पार्थदेहोद्धारकथा । उद्धारक मायावृता ॥
हिचा प्रसंग प्रसिद्ध । महाभारतीय युद्ध ॥
भारतीय युद्धरंग । तेथें नायक श्रीरंग ॥
नीतिनायक श्रीहरि । आधीं सामोपाय करी ॥
सामोपाय यथासांग । स्वयें बोलिला श्रीरंग ॥
परी साम दुर्योधना । दंडवीरासि मानेना ॥
रणक्षेत्र धर्मक्षेत्र । तेथें चालवूं या शस्त्र ॥
मग होईल तें होवो राज्य जावो अथवा राहो ॥
मारूं मरूं वा रणांत । नको राज्य हें दोघांत ॥
एक आम्ही किंवा तुम्ही । भोगूं सर्व राज्यलक्ष्मी ॥
नको राज्य हें दोघांत । दुर्योधनाचें हें मत ॥
दुर्योधन दुराग्रही । पार्थसखा सत्याग्रही ॥
सत्य-धर्म-राज्य व्हावें । दुर्योधनानें वांकावें ॥
ऐसा आग्रह सत्याचा । सत्यरूप श्रीरंगाचा ॥
दुराग्रही सत्याग्रही । दोन्ही मिळतां आग्रही ॥
दडोपाय-आवाहन । प्राप्त निश्चयेंकरून ॥

कार्यकारी असे जे आपण मुमुक्षू त्यांनीं शास्त्राचें चिंतन करून व श्रद्धेची नेहमीं कास धरून या सत्याग्रहव्रताचें आचरण करावें. सत्याग्रहासंबंधींचें शास्त्र कांहीं निर्माण व्हावयाचें आहे व कांहीं प्रचलित आहे. तरी आज जें जगतांत विद्यमान आहे, त्याचें पूर्ण ज्ञान करून घेऊन कर्तव्य कार्य करावें. परम श्रद्धेनें सत्याग्रहव्रताचें आचरण केलें असतां तें धर्मापासून च्युत झालेल्या लोकांस धर्ममार्गावर आणण्यास समर्थ होतें. श्रद्धाहीन अशा स्वजनांचा मोहपंकांतून उद्धार करण्यासाठीं श्रद्धायुक्त लोकांनीं मोठा प्रयत्न केला पाहिजे.

शेवटीं, मी या विषयासंबंधानें फार दीर्घ काळपर्यंत बारकाईनें विचार केला आहे इतकेंच कळवून असें मागत आहे कीं, माझ्या याचनांचा नीट विचार करा. नीट विचार करून यथाशक्ति सत्यसेवा कराल ती सर्वांच्या कल्याणाला व सुखाला कारण होईल.]

अभंगगीता* गीतेचें स्वरूप

(अभंग)

देह-उद्धार-कहाणी । गीता उद्धारक जनीं ॥
परंतप प्रार्थराय । तेणें मांडीयली हाय ॥
पाहुनीयां बंधुजन । जाला मायागुणें दीन ॥
पार्थ म्हणे वा गोविंदा । नको युद्धाचा हा धंदा ॥

×

×

×

माझा देह हा गळाला । सारा उत्साह पळाला ॥
हातीं राहीना हें धनु । उभी राहीना ही तनु ॥
राहो युद्ध हें अघोर । माझा सुटलासे धीर ॥
वीरवंशाचा मोहरा । त्याचा ऐसा बोजवारा ॥
करणारी देहमाया । तिचा मोह दूरवाया ॥
भगवंतें बोध केला । तोचि गीताग्रंथ जाला ॥

×

×

×

पार्थ देहमायादास । बोध करूनी तयास ॥
देवें नाशियला मोह । त्याचा तोडिला संदेह ॥
'नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत

स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव'
जाला सिद्ध पार्थराज । करावया आत्मकाज ॥

x

x

x

पार्थ देव-आत्म-काज । कालप्राप्त घोर झुंज ॥
केलें, आसही मारिले । धर्मराज्य प्रस्थापिलें ॥
पार्थदेहाचा उद्धार । हाचि बोलिला साचार ॥
धर्मराज्योदय झाला । देह कारणीं लागला ॥
“यथाधिकार वागावें । आत्मरक्षक रहावें ॥
“आत्मवचन करावें । रणीं मारावें मरावें ॥
“धर्मझुंज उभें पुढें । तेथें नको हीन रडे” ॥
पार्थदेहा हरि-गीता, मान्य जाली ही व्यवस्था
हीच मान्यता उद्धार । पार्थदेहाचा साचार ॥
यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार उद्धार ॥

(ओवी) हा अभंगगीतेचा पहिला अभंग ।

श्रीरमारंगसंगें पांडुरंग ॥
गातसे जनीं देहमायाभंग ॥
सुरंग अव्यंग रंगावया ॥

अभंगगीता-सत्यसत्याग्रह.

पार्थदेहोद्धारकथा । उद्धारक मायावृता ॥
हिचा प्रसंग प्रसिद्ध । महाभारतीय युद्ध ॥
भारतीय युद्धरंग । तेथें नायक श्रीरंग ॥
नीतिनायक श्रीहरि । आधीं सामोपाय करी ॥
सामोपाय यथासांग । स्वयें बोलिला श्रीरंग ॥
परी साम दुर्योधना । दंडवीरासि मानेना ॥
रणक्षेत्र धर्मक्षेत्र । तेथें चालवूं या शस्त्र ॥
मग होईल तें होवो राज्य जावो अथवा राहो ॥
मारूं मरूं वा रणांत । नको राज्य हें दोघांत ॥
एक आम्ही किंवा तुम्ही । भोगूं सर्व राज्यलक्ष्मी ॥
नको राज्य हें दोघांत । दुर्योधनाचें हें मत ॥
दुर्योधन दुराग्रही । पार्थसखा सत्याग्रही ॥
सत्य-धर्म-राज्य व्हावें । दुर्योधनानें वांकावें ॥
ऐसा आग्रह सत्याचा । सत्यरूप श्रीरंगाचा ॥
दुराग्रही सत्याग्रही । दोन्ही मिळतां आग्रही ॥
दडोपाय-आवाहन । प्राप्त निश्चयेंकरून ॥

दंडी किंवा दंडहीन । सत्य सदा संरक्षीन ॥
 ऐसा सत्याग्रही पक्ष । सत्यरक्षणीं सुलक्ष ॥
 दंड असो नसो हातीं । सत्यपक्ष सदा चितीं ॥
 सत्यासाठीं झुंजायाचें । सत्याग्रही व्रत साचें ॥
 एक सत्याचा आग्रह । नाही दुसरा आग्रह ॥
 शस्त्र पाहिजेच हातीं । शस्त्र न धरीन हातीं ॥
 दोनी आग्रह सुटले । एक सत्य विनटलें ॥
 शस्त्र असो नसो हातीं । पद सदा सत्यपंथीं ॥
 राखावयाचा आग्रह । तोचि सत्य सत्याग्रह ॥

×

×

×

शस्त्र न धरीन हातीं । बोलियला रमापति ॥
 परी बोल हे प्रसंगीं । दूर ठेवी सत्यसंगी ॥
 (आर्या) भीष्म ग्रीष्मतरणिसा,

अर्जुन हेमंततरणिसा गमला ॥

देव म्हणे बहु आला

वृद्धाहुनि जिष्णुचाच राग मला ॥

हा शूर "दूर ओसर"

म्हणणार महाप्रभाव हा रविळा ।

हार विलासिजनेंसा

येणें कैसा प्रभाव हारविला ? ॥

×

×

×

आणुनि मनीं असें ज्या

धन्य म्हणति सर्व विप्र तो दास ।

भीष्म वधाया धांवे

हरि हस्ते कवळुनि प्रतोदास ॥

पार्थाप्रति प्रयत्नें

तो बळकारुण्यसिंधु राखाया ।

क्रोधें गर्जत धांवे

सिंह जसा मत्तसिंधुरा खाया ॥

×

×

×

कृष्ण स्वरथीं चढतां

समरचमत्कार मग नवा तातें ।

दाखविला वाहों दे

न शरव्रजपूर्ण गगन वातातें ॥

घोर भीष्मार्जुनयुद्धी । मंद झाली पार्थबुद्धि ॥
 भीष्मप्रताप वाढला । पार्थ संकटी पडला ॥
 तेथें शस्त्र मी न धरीं । ऐशी आपुली वैखरी ॥
 तिचा तोडूनिया बंद । कृष्णें घेतिला प्रतोद ॥
 स्वयें भीष्मावरी धांवे । तोडी वचनाचे गोंवे ॥
 एक सत्याचा आग्रह । दुजे गौण सारे ग्रह ॥
 सत्य पक्षाचा विजय । हेंचि सत्याग्रहध्येय ॥
 हरि याचि ध्येयासाठीं, तोडी वाग्बन्धाची मिठी
 हरि सप्रतोद धांवे । रणसिंधु तें हेलावे ॥
 पार्थबुद्धिमांद्य पळे । पार्थप्रताप उजळे ॥
 जालें हरीचें उदिष्ट । गेलें पार्थाचें संकट ॥

x

x

x

असो नसो शस्त्र हातीं । पद सदा सत्यपंथीं ॥
 राखावयाचा आग्रह । तोचि सत्य सत्याग्रह

+

+

+

सत्यपंथी, शस्त्र परी । नच धरवीं ना धरीं ॥
 ऐसा द्वैती सत्याग्रह । दोन ययांत आग्रह ॥

सत्याग्रह तो अद्वैती । एका सत्यां जेथें प्रीति ॥
 द्वैती जनां प्रिय द्वैत । अद्वैतीयांसी अद्वैत ॥
 दोनी आग्रह सात्त्विक । तेथें दोनी हे भाविक ॥
 आपुला तो श्रेष्ठतर । म्हणती हा भाव-जोर ॥
 आज द्वैत बहु जालें । शुद्ध अद्वैत निमालें ॥
 पाहुनी हें हरि अंगें । द्वैती सत्याग्रह सांगे ॥
 रणीं मारावें मरावें । एक सत्य सांभाळावें ॥
 अद्वैताचा हा आदेश । जुना हरि-उपदेश ॥
 नवा आदेश मरावें । परि सत्य सांभाळावें ॥
 असा आदेश द्वैताचा । हरि बोले आज साचा ॥
 नवा आदेश सात्त्विक । जुन्याहुनीही अधिक ॥
 आहे तुम्हां द्वैती जनां । लागा ययाच्या चिंतना ॥
 वरा द्वैती सत्याग्रह । येणें जातील दुर्ग्रह ॥
 अंतीं अद्वैत पटेल । सत्य सत्तत्त्व भेटेल ॥
 मग पटेल ही साची । वाणी शुद्ध अद्वैताची ॥
 असो नसो शस्त्र हातीं । पद सदा सत्यपंथी ॥
 राखावयाचा आग्रह । तोचि सत्य सत्याग्रह ॥

असो; सत्याग्रही हरी । आर्धो सामोपाय करी ॥
 परी साम दुर्योधना । दंडवीरासी मानेना ॥
 तेणें युद्ध ठरविलें । तेव्हां झुंजणेंच आलें ॥
 झुंज झुजाया झुजार । दोनी सेनांचे सागर ॥
 आले समोरासमोर । थोर कुरुक्षेत्रावर ॥
 तेथें पार्थ झाला खिन्न । देखुनीयां बंधुजन ॥
 मोह देहाचे मायेचा । जाला वरपडा साचा ॥
 देहें पार्थावरी मात । केली; घातला मोहांत ॥
 देहसत्ता सुरू झाली । आत्मसत्ता लया गेली ॥
 देहसत्तेचा हा पाश । तोडूनीयां हृषीकेश ॥
 देहा करवी स्वधर्म । जेणें देहाचें या शर्म ॥
 यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार उद्धार ॥

(ओवी) हा अभंगगीतेचा दुसरा अभंग ।

श्रीरमारंगसंगें पांडुरंग ॥

गातसे जनीं देहमायाभंग ।

सुरंग अव्यंग रंगावया ॥

अभंगगीता--पार्थमोह

कृष्णा सख्या । हा स्वजन । न घे झुंजायासी मन ॥
 रणीं घात यांचा करूं । तेणें श्रेय कांहीं वरूं ॥
 हें तों मज समजेना । दिसे विपरीत मना ॥
 राज्य, भोग, सुखें सारीं । भोगी स्वजन संसारीं ॥
 याचेसाठींच आमुचा । व्याप सर्व असे साचा ॥
 परी येथें गुरु, पिते । पुत्र आणीक प्रपीते ॥
 येथें मातुल, शशुर । श्याल येथें, येथें पौत्र ॥
 येथें सर्वही स्वजन । आले झुंजावया रण ॥
 येथें बरें वा मरणें । नको कुणाला मारणें ॥

×

×

×

यांचे घातीं श्रेय नसें । पाप असुख गवसें ॥
 यांचे घातीं कुलक्षय । यांचे घातीं मित्रद्रोह ॥
 यांचे घातीं कुलधर्म- । नाश, कुलांत अधर्म ॥
 यांचे घातीं कुलनारी । पडतील व्यभिचारीं ॥
 यांचे घातीं व्यभिचार । कुलीं करील संकर ॥
 मग कैचे कुलधर्म । मग कैचे जातिधर्म ॥
 नष्टधर्म या स्वजनां । मग नरकयातना ॥

यांचे घातीं परंपरा । ऐशी पापाची उदारा ! ॥
 न हो ऐसा पापी घात । माझे हातूनी रणांत ॥
 येथें बरें बां मरणें । नको कुणाला मारणें ॥

×

×

×

नको नको प्रतीकार । बरा अशस्त्र हा कर ॥
 सुखें सशस्त्र स्वजन । माझा धेवोत प्राण ॥
 तेंच क्षेमतर मातें । नको बंधुघात हातें ॥

×

×

×

क्षेमतर हें मरण । क्षेमतर भिक्षाटन ॥
 परी नको बंधुघात । होणें हातूनी रणांत ॥
 प्राण माझा हे न घेती । मज भिक्षेसी लाविती ॥
 तरी तेंही बरें मातें । नको बंधुघात हातें ॥

×

×

×

यांचे घातीं श्रेय नसें । पाप असुख गवसें ॥
 असुखाचें त्या शोकाचें । चित्र मजपुढें नाचें ॥
 बंधुघातशोकचित्र । देखुनी हें गात्र गात्र ॥
 माझे कांपतें धाकानें । मज घात हा न माने ॥

×

×

यांचे घातीं प्राप्ति एक । पृथ्वीराज्य निष्कंटक ॥
 परी मज हें साम्राज्य । नको, नको सुरराज्य ॥
 यांचे घातीं स्वाराज्यहो । मज सुखदायी नाहीं ॥
 यांचे घातीं शोकें शोष । माझे शक्तीचा निःशेष ॥
 यांचे घातीं हीं इंद्रियें । शोकें होतील निष्क्रियें ॥
 येथें मरणच बरें । नको मारण्याचें वारें ॥

X

X

पहा कृष्णा सख्या ! माझे । गात्र गात्र जालें ओझे ॥
 बंधुघात जाल्यावरी । शोक होईल जो भारी ॥
 त्याची केवळ कल्पना । तीही इंद्रियां मानेना ॥
 पहा भरलें कांपरें । कांटा सर्वांगीं थरारे ॥
 सुख पडलें कोरडें । धनु हातांतूनी पडे ॥
 दाह अंगीं अंगीं झाला । उभें राहवेना मला ॥
 नको नको बंधुघात । नको शोकाचा पर्वत ॥

*

*

*

इंद्रियांची ऐशी स्थिति । तीच मनाची ही स्थिति ॥
 पटेना ही युद्ध-रीत । म्हणा वृत्ति “विपरीत” ॥
 कृपाविष्ट जालें मन । म्हणा ‘दुर्बल’, ‘कृपण’ ॥

जसें मन तैशी बुद्धि । ती ही “विपरीत” बोधी ॥
तिचा बोध गमे शुद्ध । म्हणा ‘संसूढ’, ‘अशुद्ध’ ॥

+ + +

धर्मयुद्ध क्षत्रियासी । श्रेय शिकविलें मसी ॥
परी सर्व तें शिकणें । आतां पडतसें उणें ॥
नसें श्रेय या रणांत । नसे धर्म या रणांत ॥
अपश्रेय, धर्मनाश । तो हा येथें बंधु-नाश ॥
कृष्णा सख्या ! कांहीं म्हणा । मज युद्ध हें मानेना ।

+ + +

आलों स्वयें मी झुंझाया । परी आतां गेलों ‘वांया’ ॥
शंख स्वयें मीं फुंकीला । शस्त्रपात प्रवर्तला ॥
स्वयें रथावरी आलों । स्वयें चाप घेता झालों ॥
स्वयें बोलिलों तुजला । सेना दोनी पाहूं चला ॥
स्वयें भरुनियां भरीं । आलों सेनामध्यावरी ॥
स्वयें बुद्धि, मन, देह । येथें आले निःसंदेह ॥
परी येथें हा स्वजन । कुरुपक्षाचा पाहून ॥
देह सवेंच वांकला । मनीं संदेह ठाकला ॥

बुद्धि तीहि देहा, मना । रण झुंजाया सांगेना ॥
कृष्णा सख्या ! कांहीं म्हणा । मज युद्ध हें मानेना ॥

×

×

×

चाप टाकिलें, बैसलों । कृष्णा सख्या ! 'वांया' गेलों ॥
असे 'विषम' प्रसंग । तरी ऐसा माझा 'ढंग' ! ॥
म्हणा 'मोह', म्हणा कांहीं । मला उठवत नाहीं ॥
म्हणा 'अनार्य', 'अस्वर्ग्य' । 'क्षुद्र हृदयदौर्बल्य' ॥
म्हणा 'मूळ अकीर्तीचें' । 'पार्था शोभेना हें साचें' ॥
म्हणा 'क्लैब्य' म्हणा कांहीं । मला उठवत नाहीं ॥

×

×

×

मज वाटें माझें खरें । तोंवरी हें माझें 'वारें' ॥
कसें जाईल श्रीहरी ? । आतां एक गोष्ट करीं ॥
माझा सखा तूं जाणता । तुझा सखा मी नेणता ॥
घालवीं हें माझें 'वारें' । जरी तुझें असें खरें ॥
तुझें तेंचि माझें खरें । होतें आजवरी खरें ॥
परी क्षणीं या श्रीहरि ! । 'विपरीत' जाली परी ॥
आतां मित्र-कार्य करीं । आतां गुरु-कार्य करीं ॥
घालवीं हें माझें 'वारें' । जरी तुझें असें खरें ॥

+

+

+

देह-माया-मोह-वारें । पार्था ब्रोलवी उत्तरें ॥
 तों हीं ऐकुनियां हरी । पार्थावरी कृपा करी ॥
 घालवूनि त्याचा मोह । करीं त्यासि, निःसंदेह ॥
 मग पार्थदेह चाप । घेई, उठे आपोआप ॥
 पार्थदेह येणें रीति । वरी सुक्षत्रियनीति ॥
 हीच नीति धर्माचार । तेणें पार्थदेहोद्धार ॥
 यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार, उद्धार ॥

+

×

+

हा अभंग गीतेचा तिसरा अभंग ।
 श्रीरमारंगसंगें पांडुरंग ॥
 गातसे जनीं देहमायाभंग ।
 सुरंग अव्यंग रंगावया ॥

धर्मवार्ता

(अभंग)

“कृष्णा सख्या ! माझे खरें । मला वाटे तों हें ‘वारें’ ॥
 युद्धत्याग करायाचें । नाहीं जाणार हें साचें ॥

पार्थवच हें ऐकुनी । वदे श्रीहरि हंसुनी ॥
 पार्था सख्या ! तुज युद्ध । दिसे अधर्माचें शुद्ध ॥
 युद्ध त्यागीच तोंवरी । हीच नीति पार्था ! खरी ॥
 तरी युद्ध राहो आतां । करूं कांहीं धर्मवार्ता ॥

माझा सखा तूं प्रेमाचा । बंधु प्रेमी तूं धर्माचा ॥
 तुला युद्ध हें अधर्म । वाटे तोंवरी हा धर्म ॥
 बंधु सकल प्रजांचा । तुझा आणीक सत्याचा ॥
 सत्ताभ्रष्ट राहणार । प्रजा कष्ट साहणार ॥

राजा नष्ट दुर्योधन । त्याचें जाणतोसी मन ॥
 पार्था ! धर्मराजसत्ता । हरावयासी सर्वथा ॥
 काय काय कौरवांनीं । केली अधर्मकरणी ॥
 द्रौपदीशीं अमानुष । कैसें केलें तें साहस ॥

धर्मा तुम्हां मारावया । काय काय केली माया ॥
 जाणतोसी सर्व गोष्टी । जाणूनीहि होशी कष्टी ॥

सामोपाय तुम्हीं केला । गेलों साम-शिष्टार्हला ॥
परी साम दुर्योधना । दंडवीरानी मानेना ॥

दंडप्रियां देणें दंड । नको अधमांचें बंड ॥
प्रजाजनांचें कल्याण । धर्मसत्ता-संस्थापन ॥
म्हणूनियां धर्मसत्ता । आम्हीं स्थापणेंच आतां ॥
ऐसा सुदीर्घ विचार । करूनीयां तुम्ही चार ।
जनीं धर्मसत्ता व्हाया । सिद्ध जाहला झुंजाया ॥

दीर्घ जाहला विचार । झाला साम-उपचार ॥
दीर्घ विचारें हें युद्ध । तुम्हीं ठरविलें शुद्ध ॥
शुद्ध आज तें अशुद्ध । एका क्षणीं झालें युद्ध ! ॥

एका क्षणाचा विचार । दीर्घ कालाचा विचार ॥
दोन्ही तुझे तूंचि पहा । करी धर्म-दास देहा ॥

धर्म 'सहज' देहाचा । आत्म-सेवकत्व साचा ॥

आत्म-सेवेचा व्यापार । तोचि देहाचा उद्धार ॥

उद्धाराचें हें लक्षण । 'नित्य-शुद्ध-सुखस्थान' ॥

ऐसा उद्धार संसारी । धर्म-विहित आचारी ॥

म्हणनीयां पार्था सख्या । जीविं सांठवीं ही व्याख्या ॥

“यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार, उद्धार” ॥

+

+

हा अभंगगीतेचा चवथा अभंग०

अद्वैतविशिष्ट द्वैत

(अभंग-गीता)

पार्था ! आत्म-सेवा-धर्म । हाचि सनातन धर्म ॥

हाचि खरा आर्यधर्म । हेंचि नित्यशर्मकर्म ॥

+

+

+

पार्था सख्या ! मानवाचें । तैसें देवादानवांचें ॥

पार्था ! अखिल जीवांचें । धर्मशास्त्र एक साचें ॥

*

*

*

ब्रह्म-अंश सर्व जीव । जड तेंही तत्संभव ॥
 सर्वा साधारण धर्म । सर्वा सनातन धर्म ॥
 भात्म-परमात्म-सेवा । येणें नित्यसुखठेवा ॥
 नित्यसुख तो उद्धार । उद्धारार्थ धर्माचार ॥

ब्रह्मलीला हें ब्रह्मांड । सुखहेतु लीलाकांड ॥
 “आहें एकलें एकलें । व्हावें बहु आकारलें” ॥
 स्फूर्ति ऐशी ही ब्रह्माची । जननी या ब्रह्मांडाची ॥
 स्फूर्ति बहू व्हावयाची । सुखभोगासाठी साची ॥
 ‘एकमेव अद्वितीय’ । तेथें विश्व द्वैतमय ॥
 सुखासाठी जन्मा ओलें । एक द्वैतसुखी धालें ॥

+ + +

एक-अंश सर्व आम्ही । एश ओळखू हृद्धामी ॥
 तरी विश्व द्वैतमय । होईल हें सुखमय ॥
 विश्वां एक ओळखावें । जीवीं एक तें पहावें ॥
 दृष्टि स्थिर ही करावी । येणें नित्यसुख जीवीं ॥

×

×

×

एक ब्रह्मांडी वावरे । द्वैती अद्वैत संचरे ॥
 अद्वैतानें विशेषलें । द्वैत विशिष्ट बोलिलें ॥
 द्वैती वर्ततां जीवासी । तुटी नाहींच ब्रह्मासी ॥
 ऐशी क्रिया ती जीवाची । लीला विशिष्टद्वैताची ॥
 हीच लीला येथें साची । शुद्ध अक्षय्य सुखाची ॥

०

०

०

येथें द्वैताचा संसार । नाना द्वंद्वांचें आगर ॥
 जीव-शिव, जीव-विश्व । द्वंद्व येथें जीव-जीव ॥
 द्वंद्व आत्मा-देह जीवीं । द्वंद्व आत्मा-बुद्धि जीवीं ॥
 द्वंद्व आत्मा-मन यांचें । द्वंद्व आत्मा-अनात्म्याचें ॥
 जीवीं अनात्मानिकाय । देह-मन-बुद्धि-त्रय ॥
 द्वंद्व सत्य आणि भ्रम । द्वंद्व सत्त्व आणि तम ॥
 तम-रज, सत्त्व-रज । द्वंद्वें अमित सहज ॥

०

०

०

द्वंद्व-बहुत्व पसारे । एक ब्रह्माचेच सारे ॥
 एक लीलेनें आकारें । मांडी बहुत्व-पसारे ॥
 येथें गुण परिमाण । बहुभावाचें साधन ॥
 गुण सत्त्व, रज, तम । लेउनीयां उपक्रम ॥

बहु-भाव धारणाचा । केला निर्गुणानें साचा ॥
 परिमाण ऊनाधिक । गुणां लेववूनी एक ॥
 बहु-भावे आकारले । ब्रह्म द्वंद्वमय झाले ॥

० ० ०
 द्वंद्व आत्मा-अनात्म्याचें । जीवा हेंच जिव्हाळ्याचें ॥
 जीवा सुखाचें, दुःखाचें । हेंच कारण नित्याचें ॥

० ० ०
 आत्मा, अनात्मा ही एक । परी आत्मा गुणाधिक ॥
 गुणाधिक्यगुणें आत्मा । धनी, सेवक अनात्मा ॥
 हीच विशिष्ट द्वैताची । बुद्धि जीवा जिव्हाळ्याची ॥
 क्रिया 'लीला' या बुद्धिची । खाणी अक्षय्य सुखाची ॥
 देह, बुद्धि आणि मन । हा जो अनात्म्याचा जन ॥
 तेणें ज्याचे ज्याचे परी । आत्मा सेवावा संसारी ॥
 आत्म्याची ही चाकरी । सुख अक्षय्य देणारी ।
 हीच विशिष्ट द्वैताची । लीला अक्षय्य सुखाची ॥

० ० ०
 धर्म विशिष्ट द्वैताचा । देह आत्म-सेवा साचा ॥
 पार्था हाचि हाचि धर्म । सनातन आर्यधर्म ॥

देहें आत्म्याचें ऐकावें । रणीं मारावें-मरावें ॥
 धर्मझुंज उभें पुढें । तेंथें नको हीन रहें ॥
 धर्मझुंज हें उद्धार । तव देहाचा साचार ॥
 यथाधर्म जो आचार । तोचि उद्धार उद्धार ॥
 हा अभंग-गीतेचा पांचवा अभंग ०

अभंगगीता—प्रेय व श्रेय

इंद्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥
 एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
 जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुर्गाददम् ॥
 पार्था ! देहो कर्मेन्द्रिये । स्थूल सूक्ष्म ज्ञानेन्द्रिये ॥
 इंद्रिये हीं देहाहूनि । श्रेष्ठ गुणो आणि मानीं ॥
 मन इंद्रियांसी श्रेष्ठ । मना बुद्धि आहे श्रेष्ठ ॥
 आत्मा बुद्धीहूनी 'पर' । 'संस्तंभक' सर्वांवर ॥

बुद्धि-आदिक अनात्मा । त्यासी कोणी म्हण 'आत्मा' ॥
 भ्रम-भ्रान्तांचा हा आत्मा । याचेवरी सत्य आत्मा ॥
 भ्रम-आत्मा-संस्तंभन । सत्य-आत्म-कार्य जाण ॥

*

*

*

पार्था ! विश्वद्वैतमेळा । आधीं इंद्रियांच्या डोळां ॥
 पडे मोहक थाटाचा । किंवा आसक कष्टाचा ॥
 यांत इंद्रियांतें प्रिय । त्याची झणीं लागे सोय ॥

*

*

*

आंत मालकाची स्वारी । द्वारीं उभी प्रतीहारी ॥
 गांठ घ्याया मालकाची । गर्दी लहानाथोरांची ॥
 यांत प्रतीहारीप्रिय । त्यांची झणीं लागे सोय ॥

*

*

*

इंद्रियाची शिफारस । क्षणोक्षणीं अहर्निश ॥
 बाह्य अंतरीं पाठवी । आंत सकळां भेटवी ॥

*

*

*

ज्ञानेंद्रिय-प्रतीहारी । फारा दिसांची या घरीं ॥
 शिफारस या बाईची । बाह्य लहाना-थोराची ॥

हेटाळें अवघड । असो नसो वा सवड ॥

*

*

*

यत्नें बाळा जगीं जिणें । केलें धन्यासी शाहणें ॥

प्रेमें लेववलें लेणें । दिलें प्रियसें खेळणें ॥

जुनी बाई ती घरची । “जड” होते सहजचि ॥

बाईची या शिफारस । धन्या-घरांच्या जनास ॥

हेटाळें अवघड । असो नसो वा सवड ॥

असो स्थानीं वा अस्थानीं । येवो भलताही कोणी ॥

त्यासी येऊं देणें पडे । “जड जुन्याचें पारडें” ॥

*

*

*

ज्ञानेंद्रियां येणेंपरी । जी जी आवडती परी ॥

ती ती आंत सर्वां भेटे । संवईनें गोड वाटे ॥

*

*

*

दृष्टि, श्रवणा, नासिका । रस-रसिका, स्पर्शिका ॥

गुणाधिक देहाहुन । देह-स्त्रीजन हा जाण ॥

यासी कोणासी जो प्रिय । त्याची आंत झणीं सोय ॥

स्त्रीजन हा उभा द्वारीं । ‘चपरासी’ जीव-घरीं ॥

यांची लाभे शिफारस । तरी त्वरित प्रवेश ॥
यांना जाहला अप्रिय । त्याची बाहेरीच सोय ॥

*

*

*

कर्मचारी ज्ञानीं हीन । कर्मीं केवळ प्रवीण ॥
ज्ञान-ग्रहण प्रवण । सर्व देह नारीजन ॥
परी आपुलाले परी । करी कर्म पति-घरीं ॥
देह-इंद्रिय-व्यवस्था । ती ही यापरीची पार्था ॥

*

*

*

देहा विश्वद्वैत मेळा । भेटे प्रथम सगळा ॥
तेथे इंद्रियांतें प्रिय । त्याची झणीं आंत सोय ॥
अप्रिय जें इंद्रियांस । त्याचा दुष्कर प्रवेश ॥
ऐशी स्वभावे रहाणी । जीवाच्या बालपणीं ॥

*

*

*

देहीं पांच त्याच्या नारी । तैसे पांच कर्मचारी ॥
वाचावती ही मुखस्थ । हस्त पाद पायूपस्थ ॥
कर्मचारी हे देहाचें । दास त्याचे स्त्रीजनाचे ॥
देह-नारीजना गोड । तें तें पुरविण्या कोड ॥

उभे अहर्निश द्वारीं । ऐशी देहीं आहे परी ॥

×

×

×

दास-युत-देह-नारी । ज्ञान-कर्म-गुणें भारी ॥

देह-पतिराजाहुनी । 'पर' बोलिल्या म्हणूनी ॥

+

+

+

जवि वाढे अनुदिन । तैसें वाढे त्याचें मन ॥

देहा इंद्रियां अप्रिय । तेंही कांहीं मना प्रिय ॥

मन 'पर' देहेंद्रियां । प्रिय मनाचें कराया ॥

देहेंद्रियां झाले कष्ट । तरी तेंही असे इष्ट ॥

देहेंद्रियांतें आवडे । परी मनातें नावडे ॥

तेथें 'संस्तंभन' मन । देहेंद्रियांचें करणें ॥

*

*

*

संस्तंभन 'थांबविणें' । परें अवरासी यत्नें ॥

हेचि नित्यशर्मकर्म । हाचि सनातनधर्म ॥

देहेंद्रियें आणि मन । बुद्धि 'पर' यांचेहुन ॥

मनदेहेंद्रियां प्रिय । परी बुद्धीतें अप्रिय ॥

तेथें देहेंद्रियें मन । यांचें इष्ट संस्तंभन ॥

बुद्धि-मन-देहेंद्रियां । प्रिय, अप्रिय आत्मया ॥

तेथें सर्व अवरांचें । इष्ट संस्तंभन साचें ॥

X

X

X

देहेन्द्रियें बुद्धि मन । सर्व अनात्म्याचे जन ॥

जीवीं अवर अनात्मा । पर आत्मा अंतरात्मा ॥

परें सर्व अवरांचें । इष्ट संस्तंभन साचें ॥

०

०

०

०

परावर दोनी जीव । जीव तोचि ब्रह्म शिव ॥

परी पर वर-गुणीं । अवर ते ऊन गुणीं ॥

वर-गुण ऊन-गुण । वर-माण ऊन-मान ॥

ऐशा विशेषीं अद्वैत । विशेषूनी होय द्वैत ॥

येथें विशिष्टाद्वैतांत । वरें अवराची मात ॥

नीट पहावी शोधावी । अवीट ती चालूं द्यावी ॥

दिसे जी कां अधमशी ॥ झणीं संस्तंभाचें तिसी ॥

सदा असूं द्यावें ध्यानीं । मीच वरावर दोनी ॥

वरावर विश्वीं दिसें । तेंही मीच मीच असें ॥

मीच विश्व मीच शिव । माझे इच्छेनें मी जीव ॥

ध्यान सदा येणेंपरी । मान वराचा संसारीं ॥

वरें अवर-शोधन । अवराचें संस्तंभन ॥

लीला विशिष्ट द्वैताची । हीच म्हणीतली साची ॥
नित्य सुखाची संसारीं । लीला हीच पार्था ! खरी ॥

×

×

×

जीवीं अवर आनात्मा । पर आत्मा अंतरात्मा ॥
जीवीं संस्तंभक शास्ता । जीवदेशाचा नियंता ॥
पर आत्मा सनातन । अवर ते प्रजाजन ॥
जीवाचिया प्रौढपणीं । हीच सुखाची रहाणी ॥

×

×

×

आत्मा जीव-क्षेत्र-ईश । जीवदेश आत्मदेश ॥
देहेंद्रियें बुद्धि मन । आत्मयाचे प्रजाजन ॥
हेंच नातें सनातन । नित्य सुखाचें साधन ॥
येथें क्रांति कांहीं होय । तरी दुःखाची ती सोय ॥
देहेंद्रियें बुद्धि मन । असो कोणीही यांतून ॥
जीव-देशीं सत्ता यांची । जीवा ठेवती दुःखाची ॥

०

०

०

०

परावर दोनी जीव । आत्मा अनात्माही जीव ॥
सत्तासुख अनात्म्यातें । असें सुख तें जीवातें ॥
परी दुःख जें आत्म्यातें । दुःख असें तें जीवातें ॥

सत्ता जीवीं अनात्म्याची । आत्मयाला ती दुःखाची ॥
 येणें परी अनात्म्याची । सत्ता सुखाची दुःखाची ॥
 सुख अल्प दुःख भारी । म्हणूनीयां ही वैखरी ॥
 'जीवदेशीं अनात्म्याची । सत्ता ठेव ती दुःखाची' ॥

० ० ० ०

आत्मयाचा अति प्रेमी । जीव, जाणती संयमी ॥
 अनुभवी हें जाणती । जीवा आत्मा नांव देती ॥
 'जीव आत्मा आत्मा जीव । सारा अनात्मा अजीव' ॥
 ऐशी भाषा अत्युक्तीची । योजुनीयां ही दोषाची ॥
 संत वर्णिते सप्रेम । गाढ जीव-आत्म-प्रेम ॥

*

*

*

आत्मा जिव्हाळा जीवाचा । जरी अनात्मा ही त्याचा ॥
 अनात्म्याचें दुःखें दुःखी । आत्मयाचें दुःखें दुःखी ॥
 जीवा दुःख या दोषांचें । असें स्वतांचेंच साचें ॥
 परी प्रेमें आत्मदुःख । तेंचि जीवा भारी दुःख ॥

*

*

*

मर्मस्थानींचा आघात । तेणें दुःख भारी होत ॥
 सुख-स्पर्श गालीं केला । ठोंसा हृदयीं मारिला ॥

तेणें देहा दुःख सुख । सुख अल्प भारी दुःख ॥
 हीच गोष्ट आहे जीवीं । जाणती हें अनुभवी ॥
 सुख होतें अनात्म्याचें । तरी जीवा तें पावतें ॥
 परी 'कपोल' अनात्मा । जीवीं 'हृदय' हा आत्मा ॥
 सुख कपोलांत झालें । ठोंसे हृदयीं बैसले ॥
 तरी जीवा दुःख सुख । सुख अल्प भारी दुःख ॥
 मर्म हृदय देहाचें । मर्म आत्मा या जीवाचें ॥
 जीव देशीं क्रांति होय । आत्मसत्ता लया जाय ॥
 देहेंद्रियें बुद्धि मन । राज्य करीती आपण ॥
 हाच हृदयीं प्रहार । गालीं स्पर्श हलुवार ॥
 'येथें सुख जवापाडें । दुःख पर्वताएवढें' ॥
 येणें सत्ता अनात्म्याची । 'जीवा ठेव ती दुःखाची' ॥

×

×

×

जीव देशीं आत्मा राजा । अनात्मा ही त्याची प्रजा ॥
 हेंचि नातें सनातन । नित्य सुखाचें साधन ॥
 अनुभवी हें जाणती । जाणुनी हें सुखी होती ॥

×

×

×

नातें आत्म्याचें आपुलें । ब्रह्म-इच्छेनें जें झालें ॥

सत्ता जीवीं अनात्म्याची । आत्मयाला ती दुःखाची ॥
 येणें परी अनात्म्याची । सत्ता सुखाची दुःखाची ॥
 सुख अल्प दुःख भारी । म्हणूनीयां ही वैखरी ॥
 'जीवदेशीं अनात्म्याची । सत्ता ठेव ती दुःखाची' ॥

० ० ० ०

आत्मयाचा अति प्रेमी । जीव, जाणती संयमी ॥
 अनुभवी हें जाणती । जीवा आत्मा नांव देती ॥
 'जीव आत्मा आत्मा जीव । सारा अनात्मा अजिव' ॥
 ऐशी भाषा अत्युक्तीची । योजुनीयां ही दोषाची ॥
 संत वर्णिते सप्रेम । गाढ जीव-आत्म-प्रेम ॥

*

*

*

आत्मा जिह्वाळा जीवाचा । जरी अनात्मा ही लाचा ॥
 अनात्म्याचें दुःखें दुःखी । आत्मयाचें दुःखें दुःखी ॥
 जीवा दुःख या दोषांचें । असें स्वतांचेंच साचें ॥
 परी प्रेमें आत्मदुःख । तेंचि जीवा भारी दुःख ॥

*

*

*

मर्मस्थानींचा आघात । तेणें दुःख भारी होत ॥
 सुख-स्पर्श गालीं केला । ठोंसा हृदयीं मारिला ॥

तेणें देहा दुःख सुख । सुख अल्प भारी दुःख ॥
 हीच गोष्ट आहे जीवीं । जाणती हें अनुभवी ॥
 सुख होतें अनात्म्याचें । तरी जीवा तें पावतें ॥
 परी 'कपोल' अनात्मा । जीवीं 'हृदय' हा आत्मा ॥
 सुख कपोलांत झालें । ठोंसे हृदयीं बैसले ॥
 तरी जीवा दुःख सुख । सुख अल्प भारी दुःख ॥
 मर्म हृदय देहाचें । मर्म आत्मा या जीवाचें ॥
 जीव देशीं क्रांति होय । आत्मसत्ता लया जाय ॥
 देहेंद्रियें बुद्धि मन । राज्य करीती आपण ॥
 हाच हृदयीं प्रहार । गालीं स्पर्श हलुवार ॥
 'येथें सुख जवापाडें । दुःख पर्वताएवढें' ॥
 येणें सत्ता अनात्म्याची । 'जीवा ठेव ती दुःखाची' ॥

x

x

x

जीव देशीं आत्मा राजा । अनात्मा ही त्याची प्रजा ॥
 हेंचि नातें सनातन । नित्य मुखाचें साधन ॥
 अनुभवी हें जाणती । जाणुनी हें सुखी होती ॥

x

x

x

नातें आत्म्याचें आपुलें । ब्रह्म-इच्छेनें जें झालें ॥

जीवानें तें ओळखून । संपादावें सुखीपण ॥
 नित्यसुखीपणा-ठेवा । व्हावा सानथोर जीवा ॥
 नित्यसुखीपण 'श्रेय' । सर्व जीवांचें हें ध्येय ॥
 मार्ग श्रेय हें लाभाया । बुद्धिमनां देहेंद्रियां ॥
 सर्वां भात्मराजनिष्ठ । करणें हा असें स्पष्ट ॥
 स्पष्ट जाणते जाणती । श्रेय-शत्रूंतें हाणिती ॥

*

*

*

श्रेयशत्रु कामक्रोध । लोभ मोह हेवा मद ॥
 काम विषयरंगाचा । क्रोध कामनाभंगाचा ॥
 लोभ मानाचा धनाचा । मोह आस स्वजनांचा ॥
 हेवा दुज्याचे भल्याचा । मद आपुले भाग्याचा ॥
 श्रेयशत्रु सहाजण । यांत काम अग्रगण्य ॥
 साहीजणां या जाणता । हाणी श्रेय-संपादिता ॥

*

*

*

पार्था ! श्रेय तुज व्हावें । तुज नित्य-सुख व्हावें ॥
 तरी जाणत्यांचो वाट । तुवां चालणें चोखट ॥
 श्रेय-शत्रु सहाजण । 'श्रेय' पुढतीं करून ॥

तुझे अनात्म्याचे जन । त्यांसी घेती मोहून ॥

+

×

+

देह इंद्रियें बाहेर । त्यासी शत्रुंचे या हेर ॥

आर्घां हेरिती घेरिती । नाना रीतीं मोहविती ॥

०

०

०

०

“देहा ! दर्शेंद्रिय-इंद्रा ! । जीवदेशां राजमुद्रा ॥

तुझी तुझीच असावी । दुज्या कोणाची नसावी ॥

अरे ! रसना, नासिका । दृष्टि, श्रवणा, स्पर्शिका ॥

यांची थोरवी संसारीं । तुला अवगत सारी ॥

थोर लाभल्या गृहिणी । यांनीं व्हावें राज-पत्नी ॥

ऐसा अधिकार यांचा । तुला अवगत साचा ॥

तुझे कर्मचारी जन । तेही वीर सुयोधन ॥

तुला नाहीं कांहीं कमी । कामादिक तुझे प्रेमी ॥

०

०

०

ऐशी बरळ सुढाळ । करूनीयां यांहीं काळ ।

देहा देहाचे स्त्रीजना । देह-कर्मचारी-जना ॥

मोहविती शत्रुहेर । प्रेय करूनी समोर ॥

०

०

०

दृष्टि-आदि नारीजन । राणीपदा लोभावून ॥
 कर्मचारी-जना-हार्ती । पाहिजे तें करविती ॥
 देह बावळा अज्ञान । धूर्त तयाचा स्त्रीजन ॥

*

*

*

भोगावया राणीपद । देहीं भरी हेवा मद ॥
 येणें परी भरी भरे । देहसत्तेसाठीं झुरे ॥

+

+

+

मन 'पर' बुद्धि 'पर' । देह इंद्रियें अवर ॥
 आत्मा पर या सर्वास । जीव देशींचा क्षितीश ॥
 जाणीवेनें या झुरणीं । देह पडिला पाहोनी ॥
 धूर्त तयाचा स्त्रीजन । बाह्य-साहाय्य घेऊन ॥
 मोहवीत मन बुद्धि ।

...

...

...

तेणें देहा राज्यसिद्धि ॥

*

*

*

कामादिक बाह्य जन । त्याचें साह्यसंपादन ॥
 नसें साध्य मोलाविणें । हें तों नलगे सांगणें ॥
 "अनिर्वध व्यापाराचा । हक्क असावा अमुचा ॥"

कामादिक ही मागणी । करीताती नम्रपणीं ॥
 यांचे साहाय्यावांचून । नाहीं राज्य हें जाणून ॥
 देह मागणी बाह्यांची । मान्य करी व्यापाराची ॥

*

*

*

येणें रीति जीवदेश । प्राप्त होतांचि देहास ॥
 कामादिक 'अनिर्वंध' । देशीं वागती स्वच्छंद ॥

...

...

...

देह राजा नामधारी । खरे राजे हे व्यापारी ॥
 ऐंशी होते जीवदेशीं । स्थिति राजसी तामसी ॥

x

x

कामादिक सहाजण । 'प्रेय' पुढतीं करून ॥
 जीव देशीं सत्ताधारी । होती पार्था ! येणेंपरी ॥
 कामादिकांची ही सत्ता । रुचे अनात्म्या प्रमत्ता ॥
 कामादिकांचा व्यापार । वाटे सर्वथा सुंदर ॥
 ऐसा कांहीं काल जाई । पुढें 'भोग' उभा राही ॥
 बुद्धि मन देहेंद्रियें । मग त्रासती निश्चयें ॥
 तेथें पार्था ! 'पर' बुद्धि । तिला प्रथम ये शुद्धि ॥
 पुढें जागें होई मन । शुद्ध बुद्धीचें ऐकून ॥

देह सपत्नीक पुढें । शुद्ध बुद्धीकडे ओढें ॥
मग रुचते सर्वांसी । आत्मसत्ता जीवदेशीं ।

पार्था ! ऐसा हा संसार । येंथें प्रेय हें असार ॥
श्रेय नित्य-सुख-प्राप्ति । तुज व्हावी ही निश्चिती ॥
पार्था ! श्रेय तुज व्हावें । तुज नित्य-सुख व्हावें ॥
तरी जाणत्याची वाट । तुवां चालणें चोखट ॥
श्रेय-शत्रु सहा जण । त्यांचें प्रेमाचें वचन ॥
नको ऐकूं सख्या पार्था ! । विघ्नकर परमार्था ॥
श्रेयशत्रु सहा जण । त्यांत काम अग्रगण्य ॥
काम शत्रु 'दुरासद' । अति दुर्जय दुर्मद ॥
याची गूढ कूट-नीति । नीट पारखूनी चित्तीं ॥
याचा निरोधी व्यापार । किंवा मारी यासी ठार ॥

+

+

+

काम-सोदर तुजला । मोह आज हा बाधला ॥
आज मोहाचा व्यामोह । तसा उद्यां काम-मोह ॥
तुला ओढील खालतीं । तेणें दुर्गतीची प्राप्ति ॥
मोह आस स्वजनाचा । वेश मोहक कृपेचा ॥

घेउनीयां तुज बाहे । धर्मच्युत करुं पाहे ॥

x

x

मोह सोदर कामाचा । शत्रु तव कल्याणाचा ॥

प्रेय करीत पुढतीं । अप्रियाची घाली भीति ॥

तव देहा येणें रीती । आवडवी धर्मच्युति ॥

तुझी भीति तैशी प्रीति । आवरणावी संतति ॥

मोह निज-आवरण । तुजपुढें पसरून ॥

धर्म-अधर्म-संशय । उपजवी मायामय ॥

पार्था ! यथें सत्यज्ञान । हेंचि एक संरक्षण ॥

ज्ञान जीवाचें शिवाचें । ज्ञान आत्मा-अनात्म्याचें ॥

ज्ञान बाह्यांच्या लीलांचें । ज्ञान द्वैत-संसाराचें ॥

ज्ञानशस्त्र हें संशय । छेदील हा मायामय ॥

घे हें ज्ञानशस्त्र पार्था । नको मोहाची दुर्व्यथा ॥

*

*

*

सत्य-ज्ञान-शिकवण । ' पार्था ! घेईं चापबाण ॥ '

देहें आत्म्याचें ऐकावें । रणीं मारावें-मरावें ॥

हेचि योग-शिकवण । हेंचि सांख्य-शिकवण ॥

धर्म-झुंज उभें पुढें । तेंचें नको हीन रडें ॥

धर्म-झुंज हैं उद्धार । तव देहाचा साचार ॥
 यथा-धर्म जो आचार । तोचि उद्धार उद्धार ॥

*

*

*

हा अभंगगीतेचा सहावा अभंग ।
 श्रीरमारंगसंगें पांडुरंग ।
 गातसे जनीं देहमायाभंग ।
 सुरंग अयंग रंगावया ॥

*

*

*

अभंगगीता, पहिला रंग समाप्त.

उपकारधर्म

(ओव्या)

नमन माझें जगदीशासी । नमन पित्यासी, मातेसि ॥
 नमन सर्व नमनार्हासी । यथाधिकार ॥१॥
 परोपकारधर्मप्रसार । करावा हाचि निर्धार ॥
 हाचि धर्म असे आधार । सर्व धर्मांचा ॥२॥
 माझी विद्या अगदीं थोडी । माझें शिक्षण बाराखडी ॥

कक्का-किकी हेचि जोडी । सर्व माझी ॥३॥
 शक्ति तैशी जबाबदारी । मजसी बोले माझा हरी ॥
 विद्या तैशी सान चाकरी । करावी तूं ॥४॥
 उपकारधर्माचा प्रसार । करावयासी अवनीवर ॥
 झटावें तूं यथाधिकार । हीच आज्ञा ॥५॥
 आज्ञा हरीची पाळीन । यथाशक्ति यत्न करीन ॥
 उपकार-धर्म उपदेशीन । अवनीवरी ॥६॥
 उपकार-धर्माची पताका । घरोघरीं फडकेल ऐका ॥
 माझी भक्ताची हांक लोकां । जागवील ॥७॥
 भूत, भविष्य न जाणें कांहीं । मंत्र, तंत्र कांहींच नाहीं ॥
 बाहेर तैसा अंतरींही । सामान्य मी ॥८॥
 सामान्य लेकरासी निवडलें । उपकार-धर्म-किंकर केलें ॥
 कांहीं सज्जनां हें न मानलें । शंकित होती ॥९॥
 त्यांनीं पहावें स्वांतरांत । तेथें प्रकाश दिव्य ज्योत ॥
 उपकार-धर्म आज्ञापित । प्रत्येकासी ॥१०॥
 प्रत्येक नारी, प्रत्येक नर । सान, थोर परोपकार ॥
 करितोचि याचें प्रत्यंतर । सज्जनांसी ॥११॥
 परोपकार-धर्म-किंकर । प्रत्येक नारी, प्रत्येक नर ॥
 आहे, होता आणि असणार । सर्व काल ॥१२॥

बहुतां दिसांचा पापमळ । तेणें अंतर जाहलें ऑंगळ ॥
 तें ऑंगळ, घोणें कर्मफल । भोगितात ॥१३॥
 त्यांचे अंतरीची दिव्यज्योत । अंधुक जाहलीसे निश्चित ॥
 उपकार-धर्माची प्रचीत । अंधुक झाली ॥१४॥
 झाले स्वार्थाचे गुलाम । त्यांचें वागणें अधमाधम ॥
 फळही त्यांसी तैसेंचि अधम । भोगणें पडे ॥१५॥
 दुःखाचे तडाखे खाऊनी । येतील मार्गावरी सांवरुनी ॥
 उपकार-धर्माचे भक्ताग्रणी । होतील ते ॥१६॥
 दुःसह दुःखाचा तडाखा । प्रेमळ सज्जनाची हांका ॥
 उपकार-धर्माची पताका । घेववील ॥१७॥
 अनेक जन्मांचे संसारीं । वडील, धाकटे त्या त्या परीं ॥
 धाकटे, अज्ञान त्यांची चाकरी । वडिलांकडे ॥१८॥
 प्रेमळ सज्जनाची हांका । दुःसह दुःखाचा तडाका ॥
 त्यांकरवी ही धर्मपताका । घेववील ॥१९॥
 धाकटे ते अज्ञानाने । वडील ते लंपटपणाने ॥
 करिती नको जें करणें । दुःख-मूल ॥२०॥
 दुःखाचा दुःसह प्रभाव । आणि प्रेमळ सज्जनस्वभाव ॥
 वडिलां, धाकट्यां एकचि उपाव । मार्गीं येण्या ॥२१॥
 तुम्हांपैकीं पापी कोण । अज्ञानेंचि चुकती कोण ॥

हैं आपापले अंतरी पाहून । ओळखावें ॥२२॥
 पापी असो वा अज्ञान । तुम्हांसि देणें धर्मज्ञान ॥
 ऐसें माझिया हरीचें वचन । ऐका ऐका ॥२३॥
 माझा हरी तोचि तुमचा । संस्थापक सर्व धर्माचा ॥
 प्रसिद्ध स्थाईक हृदयींचा । आज्ञापित ॥२४॥
 धर्मकिंकर भक्त झाले । त्यांनीं कांहीं जें सांगितलें ॥
 तें तें इष्ट त्या त्या वेळे । त्या त्या लोकां ॥२५॥
 जन्म हाचि एक तुम्हाला । कराल जैशी तुम्ही लीला ॥
 तैसें स्वर्गाला-नरकाला । जाल तुम्ही ॥२६॥
 ऐसें कोणीं सांगितलें । कोणी जन्म अनेक बोलले ॥
 तें तें इष्ट त्या त्या वेळे । त्या त्या लोकां ॥२७॥
 कोणीं बहुत देव सांगितले । कोणीं एक दैवत उपदेशिलें ॥
 कोणीं मूर्तीचें स्थापन केलें । कोणीं नाहीं ॥२८॥
 कोणी जन्मानें वर्ण बोलले । कोणीं कर्मवर्ण उपदेशिले ॥
 कोणीं एक-वर्ण सांगितले । मनुज सर्व ॥२९॥
 धर्मकिंकर जे जे झाले । त्यांनीं कांहीं जें सांगितलें ॥
 तें तें इष्ट त्या त्या वेळे । त्या लोकां ॥३०॥
 धर्मी ज्या कोणत्या जन्मलां । अथवा जो कोणता
 स्वीकारिला ॥

त्या धर्माच्या आचार-लीला । पहा नीट ॥३१॥
 भूतदयेचे व्हा सागर । उपकारधर्माचे किंकर ॥
 जुन्या धर्माचे आचार-विचार । पहा नीट ॥३२॥
 उपकारधर्माशीं अविरुद्ध । ते त्याचेचि आचार सिद्ध ॥
 अन्य ते सर्वथा निषिद्ध । समजावेत ॥३३॥
 शिक्षणें बुद्धि वाढवावी । आत्मचिंतनें निर्मळ करावी ॥
 भूतदया मनीं वागवावी । अपरंपार ॥३४॥
 ही दयाप्रधान संस्कृत मति । दाखवील जी उपकार-रीति ॥
 निर्भयपणें तियेचे संगतीं । मार्ग चाला । ३५॥
 हाचि उपकारधर्म उदार । सर्व धर्मांचें हेंचि सार ॥
 हाचि एक असे आधार । सर्व धर्मांचा ॥ ३६ ॥
 प्रसिद्ध स्थाइक हृदयींचा । संस्थापक सर्व धर्मांचा ॥
 माझ्या तुमच्या त्या हरीचा । आदेश हा ॥३७॥

हरीचा धर्म

(आर्या)

हरिचा निरोप सकलां,

चुकल्या हरि-लेंकरांसि सांगावा ॥
 गावा धर्म हरीचा,
 मार्ग सदाचाच मुक्तिच्या गांवा ॥१॥
 हा एक हेत मनिंचा,
 जनहो ! चुकल्या मुला मज हरीनें ॥
 घेउनि जवळी कथिलें,
 भव दुस्तर सुतर उपकृति-तरीनें ॥२॥
 उपकृति-सुतरींत बसा,
 रिनाविक वल्हविता इथें नित्य ॥
 १ व सुख इथेंचि असे,
 सुख इतर तरींत सत्यचि अनित्य ॥३॥
 उपकारधर्म जनहो !
 हरिचा हा एक सर्वयुगधर्म ॥
 स ययाचेचि गुणें
 सकलां मुक्तांसि मुक्तिपदशर्म ॥४॥
 उपकृति-उपदेश करी,
 हृदयीं हरि, त्यास सुजन हो ! माना ॥
 कोण तरावा सांगा,
 हरिच्या भलत्याहि करुनि अवमाना ॥५॥

ज्ञान असो, कर्म असो,
 नाम असो सर्वदा मुखीं हरिचें ॥
 उपकृतिविण मुक्ति नसे,
 मुक्ति नसे सुलभ फल हरी-घरिचें ॥६॥
 हरि-घरिं फल सर्वोत्तम,
 मुक्ति तया नांव ठाउकें सुजनां ॥
 जन उपकृतिपर त्यातें,
 लाभे तें, लाभतें न इतर जनां ॥७॥
 नामादिकि उद्धरले,
 ते त्या मार्गीं न पूर्ण उद्धरले ॥
 उपकृति-धर्म-परायण,
 झाले तेव्हांच ते पुरे तरले ॥८॥
 हें नलगे सांगावें,
 हरिचरितहि तें मनीं बरें स्मरतां ॥
 हें स्पष्ट रहस्य निधे,
 मुक्तिफलद एक उपकृतीपरता ॥९॥
 हरिधर्म बोलिला जो,
 अथवा उपकारधर्म ज्या नांव ॥
 त्याचा किंचित्कर मी,

किंकर, कार्यासि लावि मज भाव ॥१०॥
 भाव-भुकेला श्रीहरि,
 तेणें मज किंकरत्वपद दिधलें ॥
 रिझलें मन बहु माझें,
 अंतरिं चिंतामि भडकते विझले ॥११॥
 चिंता देश कसा हा,
 वरती येईल, कोण आणील ॥
 नाणील तरी पुढती,
 या दीना कोण कोण हाणील ॥१२॥
 चिंता ऐशी बहुपरि,
 चित्तातें जाळती जळे आंत ॥
 हातांत नसे कांहा,
 लुप्त कुठें सुप्त राम लोकांत ॥१३॥
 चिंता ऐशी आतां,
 एतत्सदृशा दुज्याहि मज नसती ॥
 हरिधर्मसेवनानें,
 अवतरली मानसांत शांतिसती ॥१४॥
 राम महाराष्ट्राचा,
 केवल एकाच या विभागाचा ॥

आराम भारतांतरिं,

पुनरपि आणावया पुरे साचा ॥१५॥

माझा शिवरायाचा,

महाराष्ट्र हा समर्थ दासांचा ॥

ओहे अद्यापिहि हा,

आधार स्वजन-राज्य-आशांचा ॥१६॥

देशीं देशिजनांची,

सत्ता हा सत्त्वशील सिद्धान्त ॥

युद्धान्तशांतिसंसद्,

वदली परवांच करुनि आकांत ॥१७॥

आकांत शांत झाला,

आशेनें आंग्लदेशिं शिष्टाई ॥

थोरांहीं चालविली,

जनसत्ता ती पडावया ठाई ॥१८॥

ठाई पडावया ती,

राम पुरे या समर्थ-राष्ट्राचा ॥

सत्यचि महाराष्ट्र हें,

आत्मा या भारतीय राष्ट्राचा ॥१९॥

राम महाराष्ट्रीं या,

सुप्त असे तो कसा धगधगेल ॥
 सुप्तचि जरि राहियला,
 तरि कैसें भारती जग जगेल ॥२०॥
 चिंता ऐशी आतां,
 एतत्सदृशा दुज्याहि मज नसती ॥
 हरिधर्मसेवनानें,
 अवतरली मानसांत शांतिसती ॥२१॥

संसाराचें सार

(अभंग)

सार संसाराचें, पर-उपकार,

* १९१३ च्या जानेवारींत राजविलासी अटकेंत
 असतां हा अभंग लिहिलेला आहे. या अटकेंत माझ्या
 मनाला अत्यंत कष्ट झाले. ही अटक घडवून
 आणणाऱ्या सज्जनानें विश्वासघाताचे आणखी कांहीं
 चमत्कार केले. ते अनुभवतांना आणि या चमत्कारांनीं

त्याविण असार सर्व कांहीं ।
 देहा कष्ट होतां, देह रडे रडो,
 उपकार घडो, निश्चयो हा ।
 *मना कष्ट होतां, मन रडे रडो,
 उपकार घडो, निश्चयो हा ।
 देह दिला देवें, उपकारासाठीं,
 उपकारासाठीं, दिलें मन ।
 अल्प शक्ति तरी, अल्प उपकार,
 थोर तरी थोर, करणेंचि ।
 उपकारीं वेचा, तन, मन, धन,
 मोक्षासी साधन, दुजें नाहीं ॥१॥

मुलांस बोध

(श्लोक वगैरे)

मुलांनो, उद्यांचे तुम्ही थोर लोक,

माझ्या कांहीं मित्रांवर विनाकारण ओढवलेलें संकट
 टाळण्यासाठीं जे प्रतिचमत्कार मला करावे लागले ते
 करतांना माझ्या मनाला अत्यंत कष्ट झाले.

करा आपुलें आजचें काम चोख;
दिलें लक्ष नाहीं बरें आज ज्यानें
स्वकार्यीं, तथा दुःख हें निश्चयानें

१

असे दुःख संसारिं नानापरीचें
परी त्यांत जें कां स्वतांच्या चुकीचें
खरें तेंच अत्यंत अत्यंत जाची,
म्हणूनी स्वकर्तव्य-सेवा सुखाची.

२

शरीर व्यायामें सुदृढ बनवावें अनुदिन,
करावें अभ्यास सुपथ-अनुवर्ती निजमन;
कला, विद्या कांहीं समयउचिता प्राप्त करुनी;
स्वदेशोद्धाराचें व्रत उचलणें धर्म म्हणुनी.

३

नसे सत्ता आम्हांसि या स्वदेशीं,
नसे सत्तेविण मान जणिं कुणासी;
म्हणुनि देशातें प्राप्त होय सत्ता
असें करणें हा मुख्य धर्म आतां.

४

धैर्य, चिकाटी, हट्ट, सोडणें

स्वार्थावरती पाणी,

देहावरती उदार होणें

स्वराज्य व्हावें त्यांनीं;	५
हीच एक पात्रतानिशाणी	
विश्वा संमत झाली,	
म्हणुनि हीच आम्हां दाखविणें	
जरूर सांप्रतकालीं.	६
असे यापरी गोष्ट ही भारताची,	
म्हणूनी तुम्हां सांगणी काळजीची	
शिका सर्व कांहीं, परी धैर्य आदि	
गुणांची पुरी जोड साधाच आधीं.	७

विद्या*

(अमंग)

ऐका ऐका माझे, चाकराचे बोल,
 तुम्हांसी देतील गोड फळें ।
 धनी माझे सर्व, विश्वांतील लोक,
 प्रेमळ सेवक, तुमचा मी ।

* पोलीस अकटाखालीं 'तुमच्यावर खटला करूं

लिहिणें, वाचणें, शिका, शिका सारे,

आंधळे, बहिरे, राहूं नका ।

आंधळेपणानें, घराचा संसार,

करितां बेजार, जाहलांत ।

तेव्हां यावयाचें 'येऊं' 'येतील' असे करारमदार झाल्यावर जानेवारीअखेर अटकमुक्त होऊन पुढें कांहीं दिवसांनीं घरीं पारनेरीं गेल्यानंतर तेथें लवकरच, सकाळीं ३।४ तास रस्ते व रस्त्यांतील मोन्या साफ करणें, सायंकाळीं ५ वाजतां रस्त्यावर ज्ञानेश्वरीचें प्रवचन व तदनंतर थोडेंसें स्वतंत्र प्रवचन, पुढें घरीं कुणबी मुलांस शिकविणें व रात्रीं महारवाड्यांत जाऊन तेथील मुलांस शिकवणें हा कार्यक्रम सुरू करून तो १९१५ मार्च पावेतो चालविला. वरील स्वतंत्र प्रवचनासाठीं मधून मधून कांहीं पद्य लिहावयाचें असा क्रम असे. या क्रमाप्रमाणें जीं पद्यें लिहिलीं त्यांतील हें एक माझ्या कुणबी महार गांवकऱ्यांना उद्देशून लिहिलेलें पद्य आहे.

लोभानें जे झाले, वेडे सावकार,
आंधळ्यांसी फार, नाडिताती ।

लोभी सावकार, पुष्कळ असती,
आंधळी ही स्थिति, नको नको ।

सावकार कोणी, दयाळू असती,
न्यायानें चालती, व्यवहारी ।

अडाण्यासी तेही दुष्ट दिसताती,
अडाण्याची स्थिति नको नको ।

डोळस व्हा सारे, लिहिणें शिकूनी,
नाहीं यांत हानि, काडीचीही ।

मुलींना शिकवा, मुलांना शिकवा,
डोळस हा व्हावा, सर्व जन ।

साहेबाचे घरीं, सर्व शिकताती,
पहा ते करीती, राज्य थोर ।

साहेबाचें घर, समुद्राच्या पार,
जहाले ते थोर, राजे येथें ।

तारायंत्र, गाडी आगीची काढिली,
किती तरी केलीं, कामें त्यांनीं ।

हा सर्व पसारा, झाला शिकण्यानें,
 त्यांच्या संगतीनें, शहाणे व्हा ।
 त्यांच्या घरीं बापे, बायका शिकती,
 संसार करीती, तूमचाही ।
 नका नका राहूं, आंधळे हो कोणी
 जाहली ती हानि, पुरे झाली ।
 उमजा उमजा, आळस हा झाडा,
 विद्यचा पवाडा, काय गाऊं ।
 बळ लेखणीचें, ठाउकें तुम्हांसी,
 आंधळेपणासी, टाका टाका ।
 ऐका ऐका माझे, चाकराचे बोल,
 तुम्हांसी देतलि, गोड फळें ॥

देशाचा संसार

(अभंग)

देशाचा संसार, माझे अंगावरी,

ऐसे थोडें तरी, वाटूं द्याहो ।
 वाटूं द्याहो थोडें तरी, प्रत्येकासी,
 माझी कासाविसी, याचसाठी ।
 याचसाठी तुम्हां, हात जोडीतसें,
 कोणी म्हणतसे, वेडा झाला ।
 वेडा झाला देश-माउलीचे साठीं,
 होतें पुण्य गांठीं, हेंचि खरें ।
 हेंचि खरें देवा, आवडता झालों,
 तेणें निवडिलों, देशसेवे ।
 देशसेवेसाठीं, व्हावेत सगळे,
 ज्यांना ज्यांना कळे, धर्मतत्त्व ।
 धर्मतत्त्व तेंचि, जो का उपकार,
 त्याचाचि आधार, सज्जनासी ।
 सज्जनासी चहूं-कडूनि टोंचिती,
 कितीक छळिती, छळक ते ।
 छळक ते अंतीं, मनीं पस्तावती,
 सज्जनाची शांति, देखोनियां ।

देखोनियां शांति, कारण शोधीती,
 तेथ आलोकिती, भूतदया ।
 भूतदया बीज, उपकार फळ,
 शांति ते अढळ, उपकारीं ।
 उपकारीं ज्यांना, सार्थकता वाटे,
 सोशिती चपेटे, संकटाचे ।
 संकटाचे काळीं, हृदयनिवासी,
 आपुल्या भक्तासी, धीर देई ।
 धीर देई कीं जो, पर-उपकार,
 तोचि तो साचार, धर्मतत्त्व ।
 धर्मतत्त्व ज्यांनीं, आपुलेंसें केलें,
 त्यांसी बोलाविलें, देशसेवे ।
 देशसेवेसाठीं, राबावें कांहींसें,
 हेंचि मज पिसें, सत्य, सत्य ।
 सत्य, सत्य माझी, विद्याशक्ति थोडी,
 परी देवा गोडी, भक्तीचीच ।
 भक्तीचीच गोडी, सुदाम्याचे पोहे,
 गोढ करीताहे, हरिमुखीं ।

हरिमुखीं मीही, घालितसें पोहे,
 मूठभरी तो हे, स्वीकारीत ।
 स्वीकारीत भावें, केली देशसेवा,
 मज शांतिमेवा, वाढीतसे ।
 वाढीतसे हरि, मोक्षाचें वाढणें,
 ज्यासी ज्यासी येणें, त्यानें यावें ।
 यावें यावें ऐसी, हांक दे लोकांसी,
 ऐसें मजपासीं, हरि बोले ।
 हरि बोले मी तों, बोलावणें करी,
 तुम्हांसी पाचारी, हरीसाठीं ।
 हरीसाठीं तुम्हां, बोलावणें केलें,
 आले वा न आले, मज काय ।
 मज काय मी तों, सेवक हरीचा,
 वेडापिसा त्याचा, त्यासी गोड ।
 त्यासी गोड व्हाल, जेणें तें तुम्हांसी
 गूढ सज्जनांसी, सांगीतलें ।
 सांगीतलें कीं त्या, सेवा-अनुरक्त,
 आवडतो भक्त, स्वदेशाचा ।

देशाचा संसार, माझे अंगावरी,
ऐसें थोडें तरी, वाटूं द्याहो ॥

सत्याग्रही यज्ञ

(अभंग)

आमुचा हा माल, आम्ही हा घेणार ।
यासाठीं होणार, तें तें होवो ॥
स्वराज्याचा हक्क, आमुचा हा माल ।
घेण्यासाठीं हाल, सर्व सोसूं ॥
असे निकराचे, सत्याग्रही पुरे ।
ऐक्ये वागणारे, पाहिजेत ॥
ऐसे सत्याग्रही, व्हावे बरेचसे ।
तेव्हां कोठें असे, आशा कांहीं ॥
असा हा विकट, स्वराज्याचा वाद ।
कष्टावीण दाद, येथें नाहीं ॥

स्वतां मेल्यावीण, स्वर्ग तो दिसेना ।

वचन हें जनां, आहे ठावें ॥

लाखों झिजतील, स्वराज्याचे पार्यीं ।

तेव्हां इष्ट कांहीं, सांपडेल ॥

सोडीव रे देवा, भाकती करुणा ।

परी ही याचना, व्यर्थ व्यर्थ ॥

‘देवा दे स्वराज्य’, मागणें हें फोल ।

जोंवरी न मोल, पोंचविलें ॥

हत्ती व्हावा तरी, मोल द्या हत्तीचें ।

येथें सुर्वतीचें, काम नाहीं ॥

काय नाहीं ठावा, देवाचा सिद्धांत ।

पहा गीताग्रंथ, उघडौनी ॥

अनुरूप यज्ञें, तोषवावें देवा ।

तेव्हां इष्ट ठेवा, प्राप्त होय ॥

स्वराज्याचे साठीं, अनुरूप यज्ञ ।

कोणता तो प्राज्ञ, जाणतात ॥

करा करा ऐशा, यज्ञाची तयारी ।

याचनेच्या भरीं, पडूं नका ॥

स्वतां मेल्यावीण, स्वर्ग तो दिसेना ।

वचन हें जनां, आहे ठावें ॥

लाखों झिजतील, स्वराज्याचे पायीं ।

तेव्हां इष्ट कांहीं, सांपडेल ॥

सोडीव रे देवा, भाकती करुणा ।

परी ही याचना, व्यर्थ व्यर्थ ॥

‘देवा दे स्वराज्य’, मागणें हें फोल ।

जोंवरी न मोल, पोंचविलें ॥

हत्ती व्हावा तरी, मोल द्या हत्तीचें ।

येथें सुर्वतीचें, काम नाहीं ॥

काय नाहीं ठावा, देवाचा सिद्धांत ।

पहा गीताग्रंथ, उघडोनी ॥

अनुरूप यज्ञें, तोषवावें देवा ।

तेव्हां इष्ट ठेवा, प्राप्त होय ॥

स्वराज्याचे साथीं, अनुरूप यज्ञ ।

कोणता तो प्राज्ञ, जाणतात ॥

करा करा ऐशा, यज्ञाची तयारी ।

याचनेच्या भरीं, पडूं नका ॥

सत्याग्रही यज्ञ, स्वराज्याचे साठो ।
 केल्या जगजेठी, धांवेळ तो ॥
 वेतसे पराक्षा, भक्तांचे सत्त्वाची ।
 ही तों श्रीरंगाची, वहिवाट ॥
 आपुला हा गडी, गोकुळोंचा राणा ।
 जगतीं या नाना, ढंग करी ॥
 स्वराज्याचा माल, याजपाशीं आहे ।
 आमुचें हा पाहे, सत्त्व देखा ॥
 यासी धरोनियां, हिसकावूं माल ।
 हा तो चवचाल, ठावा आम्हां ।
 पांडुरंग म्हणे, जाऊं यज्ञकुंडीं ।
 तेव्हांची हा लंडी, सांपडेल ॥

कवींस विनवणी

(गीत)

कवींनो ! तुम्हां ही विनवणी ॥
 माझ्या घरि-या भारतदेशी

जनसत्ता ती नसे ।

माझा जन हा दीन जाहला

यासी कांणि न पुसे ।

घरीं तसें परघरीं गौर जन

यासि वागविति कसें ।

कशास तें उद्गारुनि दावूं

ठावें सकलां असे ।

ही अशी स्थिति मला राहुं देइना उगी,

मज दिसे माझिया जनिं कांहीं धुगधुगी,

हा राहिल कैसा जिवंत या नवयुगीं,

विचारुनि हें मनिं, जगवाया

स्वजनां, घ्या लेखणी ।

कवींनो ! तुम्हां ही विनवणी ॥१॥

जगणें जें कां परवश केवळ

जगणें तें मुळिं नसे ।

जगणें जें कां दुर्बलतेचें

जगणें तें मुळिं नसे

दैहावरि सत्ता चालावी

तें जगणें जनिं खरें ।

देशावरि सत्ता चालावी

तें जगणें जनिं खरें ।

ही अशी व्यक्तिची, राष्ट्राचीही स्थिति,

हैं नको सांगणें सर्वचि हें जाणती,

परि कां मग येथें परवशतादुर्गति ?

तुम्ही जाणतां रहस्य याचें

म्हणुनी ध्या लेखणी ।

कवीनो ! तुम्हां ही विनवणी ॥२॥

प्रकाश अपुलें अन्न शिजविना

विदित जनां हें असें ।

अग्निताप पाहिजे, तयाविण

शिजणें शक्यचि नसे ।

अग्नि राष्ट्रभक्तिचा अंतरीं

धगधग उज्ज्वळ जले ।

जनसत्तेचें तेव्हां शिजतें

अन्न तुम्हां हें कले ।

जनतेच्या चित्तीं प्रकाश करण्यास्तव,
 बहु सज्ज जाहले, होतिलही बांधव,
 परि अग्नि जळेना तीव्रभक्तिसंभव
 जनांतरीं, तों प्रकाश निष्फल

म्हणुनी ध्या लेखणी

कवीनो ! तुम्हां ही विनवणी ॥३॥

मी हरिघरिंचा झाडू* केवळ

हरिच्या कार्यास्तव ।

देहाचा संकल्प सोडिला

गोष्ट नसे ही नव ।

सत्तेस्तव सत्याग्रह-होमीं

सुखें पडो आहुती ।

बळ माझे ही तीव्र भावना

तीव्र न माझी मति ।

*पुण्यास १९१७ मे-१९२० मार्च या सुदर्तीत
 रोज सकाळीं तास दीड तास बिन्हाडांतील शौचकूप
 वरून साफ करणें, आळींतील रस्त्याचा कांहीं भाग व
 त्यांतील मोठ्या साफ करणें हें काम मी करीत असें.

मति नाही माझी तीव्र तरी लेखन,
 हें धरिलें हातीं हरिचें वच ऐकुन,
 मी उणीव माझी असें सर्व जाणुन,
 झाडु-लेख हे उणे गुणा हें
 जाणुनि ध्या लेखणी ।
 कवीनो ! तुम्हां ही विनवणी ॥४॥

हिंदु

(अभंग)

देव सर्वत्र भरला, देव-भक्तासी दिसला ।
 देव भंगी, देव मांग, देव महार श्रीरंग ।
 भंगी हिंदू, मांग हिंदू, तैसे महारही हिंदू ।
 हिंदूचें जें हिंदूपण, तें श्रीवेदाचें पूजन ।
 वेदाचें जें अंतरंग, तेंचि हिंदुत्व अभंग ।
 वेदीं देवतापूजन, देव-स्तवन, हवन ।
 वेदामध्यें ब्रह्मज्ञान, ब्रह्म व्हावें हें कथन ।

सर्वाभूतीं ब्रह्म दिसें, त्यासी उपकार पिसें ।
 करीत ता उपकार, बळाऐसा थोडाफार ।
 उपकार केल्याविणें, नाहीं ब्रह्माकार होणें ।
 ज्ञान मिळविल्याविणें, नाहीं ब्रह्माकार होणें ।
 भंगी मांग म्हार सारे, देव-भक्ताचे सोडरे ।
 असा मूर्तीचे पूजक, किंवा अमूर्त-पूजक ।
 असा कर्मकांड-रुक्त, किंवा ज्ञानमार्गी भक्त ।
 पूज्य जयां वेद-माता, ते ते हिंदूची तत्त्वतां ।
 श्रुति हिंदुधर्म-माता, सर्व हिंदूंची हिंदुता ।
 हिंदू भंगी, मांग, म्हार, श्रुतीचे हे हक्कदार ।
 मातेवरी प्रेम-सत्ता, सर्व बाळांची तत्त्वतां ।
 नको हक्काविशीं वाद, जाहला तो पुरे खेद ।
 आतां उमजा उमजा, लागा धर्मोद्धारकाजा ।
 काय विटाळाचें बीज, काय विटाळाचें चीज ।
 याचा कराच विचार, नको आंधळा बाजार ।
 तनुशुद्धि मनःशुद्धि, व्हावी हेचि धर्मबुद्धि ।
 ऐशा बुद्धीचें साधन, तें तें ठेवावें जपून ।
 शिवाशिवीनें विटाळ, विटाळाचाचि सुकाळ ।

मनावरी रात्रंदिन, विटाळाचें दडपण ।
 वाचा नको ती बोलती, मनीं नको तें चिंतिती ।
 अंगें नको तें करीती, परी विटाळ धरीती ।
 काया-वाचा-मनःशुद्धि, करायाची नाहीं बुद्धि ।
 सदा विटाळ विटाळ, सांग काय याचें फळ ।
 शूद्र खिस्ती जरी झाला, त्याचा विटाळ संपला ।
 हिंदू शूद्रासी विटाळ, खिस्ती जाहले जवळ ।
 हिंदू हिंदू दूर दूर, चाले खिस्तीचा शेजार ।
 खिस्ती असती शेजारा, त्यांचा सोसतसे चारा ।
 परी भंगी शुद्ध होतां, तोही अशुद्ध मानितां ।
 याचा कराव विचार, नको आंधळा बाजार ।
 धंदा आंगळ भंग्याचा, सांगा कोणीं करायाचा ।
 भंगी-काम घरोघरीं, होत असे परोपरी ।
 भंगी-काम चार घरीं, करी त्यासी ठेवा दूरी ।
 सांगा यांतील विचार, नको आंधळा बाजार ।
 व्हावा स्वतंत्र विचार, नको आंधळा बाजार ।
 शिवाशिवीचा विटाळ याचा फारचि सुकाळ ।
 यानें किती केलें पाप, त्याचें नाहींच हो माप ।

अपशब्दाचें कारण, वृथा द्वेषाचें कारण ।
 अधोगतीचें कारण, असें विटाळ हें धन ।
 माझ्या हरीचीं लेकरें, त्यांचें करावें हो बरें ।
 त्यांना शुद्धता शिकवा, त्यांना स्वच्छता शिकवा ।
 देवपूजन-स्तवन, यज्ञयाग-ब्रह्मज्ञान ।
 सर्वां सुलभ हें करा, ऐसा हरीचा हांकारा ।
 पूर्ण सुविचार करा, हिंदुजातींना उद्धरा ।
 हिंदुस्थानीं हिंदुजाती, त्यांची झाली असे माती ।
 हिंदूजातींना उद्धरा, हिंदुस्थानसेवा करा ।
 वेदपताकेखालती, गोळा करा हिंदूजाती ।
 हिंदुधर्म वेदपूजा, घरोघरीं श्रुतिध्वजा ।
 आतां उमजा उमजा, लागा धर्मोद्धारकाजा ।
 हिंदूजातीचा उद्धार, तोचि हिंदुधर्मोद्धार ।
 एकधर्मीयांच्या जाती, कर्मसंबंधानें होती ।
 तेथें जन्मतां विटाळ, सांगा कशाचें हें फळ ।
 ज्यांसी विटाळ जन्मतां, त्यांसी विनवितों आतां ।
 माझे सोदरे सर्वही, मज विटाळचि नाहीं ।
 परी आपुल्या जनासी, आहे विटाळ मानसीं ।

वैश्य क्षत्रिय ब्राह्मण, हे तों आपुले स्वजन ।
 यांना विटाळ तूंचा, प्रताप हा अज्ञानाचा ।
 यत्ने घालवू अज्ञान, जाया विटाळ-बंधन ।
 तुम्ही मुलींना मुलांना, विद्या शिकवा सर्वांना ।
 विद्या शिकूनियां थोर, करा तुम्ही उपकार ।
 वैश्य, क्षत्रिय, ब्राह्मण, शूद्र, सर्व हिंदूजन ।
 धर्म आम्हां सगळ्यांचा, देव दिलेल्या वेदांचा ।
 वेदपूजक आपण, पुरातन हिंदूजन ।
 हिंदुधर्म वेदपूजा, वेद हिंदुत्वाचा राजा ।
 वेदाचे जे अंतरंग, तेचि हिंदुत्व अभंग ।
 आम्ही हिंदू एक सारे, वेद आम्हां तारणारे ।
 जैसा ख्रिस्तीयांना ख्रिस्त, मोक्षमार्ग दाखवीत ।
 जैसा मुसलमानां रस्ता, महम्मद दाखवीता ।
 तैसा वेदऋषिगण, आम्हां हिंदूंचे तारण ।
 आम्ही वेदाचे अंकित, असो कोणतीही जात ।
 वेद हिंदुत्वाचा राजा, आम्ही वेदाचीच प्रजा ।
 आम्ही हिंदू एक सारे, वेद आम्हा तारणारे ।
 यत्ने घालवू अज्ञान, तोडू विटाळबंधन ।

एक-धर्मीयांच्या जाति, कर्मसंब्रंनानें होती ।
 तेथें जन्मतां विटाल, हें तों अज्ञानाचें फळ ।
 आम्ही आमच्या स्वजनां, वैश्य-क्षत्रिय-ब्राह्मणां ।
 लावूं विचार कराया, अविचार घालवाया ।
 देव पुरवील हेत, देव भावाचा अंकित ।
 हिंदू हिंदू दूर दूर, जाईल हा अविचार ।
 देश येईल वरती, सुज्ञ होतां हिंदू जाती ।
 भावें सद्यत्न करावा, हेचि विनवणी सर्वा ।
 देवा शेवटीं मागणें, कामीं येवो माझें जिणें
 देव सर्वत्र भरला, कुणी हेंही विसरला ।
 देवा, काढी ही विस्मृति, देई सर्वांसी सदृति ।
 देव सर्वत्र भरला, देव भक्तांसी दिसला ॥

अध्यात्माचा डंका

(अभंग)

थोर संतांचें हें स्थान । महाराष्ट्राचें भुवन ॥
 हरि पडावया गांठी ! थोर येथें आटापीठी ॥

महाराष्ट्रधर्मपीठ । समर्थांचें हें अवीट ॥
 येथें पंढरी नगर । संतजनांचें माहेर ॥
 येथें किल्ला शिवनेर । शिवराय-जन्मघर ॥
 महाराष्ट्रधर्ममठ । थोर मोक्षधर्म-पेठ ॥
 ऐसें दोन्ही अंगां पूर्ण । आहे माझें हें ठिकाण ॥
 येथें डंका अध्यात्माचा । येथें वारा स्वातंत्र्याचा ॥
 डंका श्रवणीं भरला । देहीं वारा संचाला ।
 आतां पांडुरंग म्हणे । करो हरी जें करणें ॥

x

x

जुना डंका अध्यात्माचा ॥ तोचि तारक विश्वाचा ॥
 जुना डंका अध्यात्माचा । तोचि तारक देशाचा
 तुम्ही ऐका सर्व जन । नीट लावूनीयां मन ॥
 ध्वनि श्रवणीं भरेल । देहीं वारें संचरेल ॥
 जनसत्ता-वेडे व्हाल । 'देश देश' ओरडाल ॥
 'देह पडो मन रडो । देशसेवा कांहीं घडो' ॥
 ऐसे वेडे वेडे व्हाल । जरी डंका हा ऐकाल ॥
 हातीं घेतला हा डंका । माझी चाललीसे हांका ॥
 आतां पांडुरंग म्हणे । करो हरि जें करणें ॥

अध्यात्माचें सार

(अभंग)

जुन्या अध्यात्माचें सार । आत्मसत्ता देहावर ॥
 भेदकारी असे देह । आत्मा अभेदो विदेह ॥
 देह सूक्ष्म देह स्थूल । सर्व भेदांचें हें मूल ॥
 भेदीं अभेद करावा । देहभ्रम दूर व्हावा ॥
 देहसत्ता भ्रममूल । तिचें मिटवावें खूल ॥
 आत्मसत्ता देहावर । चालवावी रीतसर ॥
 याचसाठीं अध्यात्माचा । सारा खटाटोप साचा ।

*

*

*

ऋषिजन संतजन । अध्यात्म तें यांचें धन ॥
 माझ्या महाराष्ट्रीं संत । थोर जाले जातिवंत ॥
 त्यांनीं अध्यात्म गाडलें । स्वदेहांत अभ्यासिलें ॥
 करूनियां अट्टाहास । केला लोकभ्रमनाश ॥
 लोकीं देहसत्ताबंड । होतें थोर जें पाखंड ॥
 त्याचा पसारा मोडिला । लोक आत्मतंत्र केला

+

+

+

संती अध्यात्मगायने । अध्यात्माचें आचरणे ॥

देहसत्ता घालविली । आत्मतंत्रता स्थापिली ॥
 तेव्हां भेद लीन झाले । अभेदाचें युग आलें ॥
 भेद गरीब श्रीमंत । कुलहीन कुलवंत ॥
 भेद अज्ञ प्रज्ञावंत । जातिहीन जातिवंत ॥
 भेद सारे लीन झाले । अभेदाचें युग आलें ॥
 अभेदाचे बळें राष्ट्र । जाहलें हें महाराष्ट्र ॥

+

+

+

देशबाह्य सत्ता बळी : होती देशीं या दुर्बळीं ॥
 तिच्या बळाचें कारण । देहतंत्र देशी जन ॥
 जाणूनी हें संतजनीं । देहा पाडीलें हाणूनी ॥
 देहतंत्रता निमाली । जालें महाराष्ट्र बळी ।

+

×

+

देहतंत्रतेनें भेद । आत्मसत्तेनें अभेद ॥
 अभेदाचे गुणें बळ । भेदें बळी हो दुर्बळ ॥

०

०

०

देशबाह्यसत्ता बळी । देशीं असे ज्या ज्या काळीं ॥
 त्या त्या काळीं त्या सत्तेचें, बळ अंतर्भेद साचें ॥
 अंतर्भेद भीतिमूल । भीति देहसत्तामूल ॥

अंतर्भेद लोभमूल । लोभ देहसत्तामूल ॥
 देहसत्ता आत्म्यावरी । अमबळें ही जोंवरी ॥
 जन तोंवरी दुर्बळ । देहअमाचा हा छळ ॥

० ० ० ०
 देहअमनिरसन । करी अध्यात्मचिंतन ॥
 ऐसा अनुभव आला । संतमार्ग हा धरिला ॥
 कांहीं अध्यात्मचिंतन । अध्यात्माचें आचरण ।
 कांहीं अध्यात्मगायन । चालविलें अनुदिन ॥
 आतां पांडुरंग म्हणे । करो हरी जें करणें ॥

— --

देहाचा क्षोम

(अभंग)

डंका अध्यात्माचा वाजे । देह थरारे आवाजें ॥
 म्हणे माझी राजसत्ता । येथें संपणार आतां ॥
 मन वासनांची मांदी । बुद्धि विश्वबोधच्छंदी ॥
 यांची निष्ठा माझे ठाई । आतां राहणार नाहीं ॥

+

+

+

तुम्ही आम्ही सर्वजण । एकजात आर्यजन ॥
 ऐसें बुद्धीसी मनासी, शिकविलें दिसमासीं ।
 शिकवणी कामा आली । माझी बैठक बैसली ॥
 अधिराज्य माझे जालें, आत्मराज्य लया गेलें ॥
 मन, बुद्धि, सर्वजण । जाले माझे प्रजाजन ॥
 माझी बैठक बैसतां । अधिराज्य माझे होतां ॥
 बुद्धि, मन यांचे छंद । त्यांसी घातिला मीं बंद ॥

×

×

×

मन वासनांची मांदी, बुद्धि विश्वबोधच्छंदी ॥
 मनोवासनापसारा, माझ्या सोईचा न सारा ॥
 बुद्धिच्छंद विश्वबोध, जें जें गूढ त्याचा शोध ॥
 ऐशा छंदाचा पसारा, माझ्या सोईचा न सारा ॥
 कांहीं वासना मनाच्या, आत्मराजाचे ओढीच्या ॥
 कांहीं चालना बुद्धीच्या, आत्मराजाचे ओढीच्या ॥
 यांसी घातिला मीं बंद । थोर पावलों आनंद ॥

*

*

*

जालों निष्कण्टक आतां, जाली कृतार्थ देह-ता ॥
 ऐसा आनंदीआनंद, भोगियला मीं स्वच्छंद ॥

मन बुद्धि प्रजाजन, राबवूनी रात्रंदिन ॥
 घरीं भरिलें सुवर्ण, वरच्यांची केली चैन ॥
 राणी रसना, नासिका, दृष्टि श्रवणा, स्पर्शिका ॥
 यांचे भोगा नाहीं मिति, सर्व आनंदीं पोहती ॥
 आज पुण्यांश संपला, डंका झडूं हा लागला ॥

० ० ०

तुम्ही आम्ही सर्वजण, एकजात आर्यजन ॥
 ऐसें मोहून मोहून, फोडियेली बुद्धि, मन ॥
 बुद्धि मन फोडूनीयां, नेली आत्मसत्ता लया ॥
 मोह बुद्धीचा मनाचा, आतां राहतो तो कैचा ॥
 डंका झडूं हा लागला । माझा पुण्यांश संपला ॥

० ० ०

माझी कितीशी आर्यता । किती माझी अनार्यता ॥
 मन बुद्धि प्रजाजन । यांसी होणार हें ज्ञान ॥
 डंका झडूं हा लागला । माझा पुण्यांश संपला ॥

*

*

*

शुद्ध निर्भेळ आर्यता । आत्माराजाचीच मत्ता ॥
 मन बुद्धि प्रजाजन । यांसी होणार हें ज्ञान ॥

डंका झडू हा लागला । माझा पुण्यांश संपला ॥

×

×

×

आत्मराज-आर्यत्वाचें । ज्ञान होतां जनां साचें ॥

आत्मपक्षा हे जाणार । माझी सत्ता संपणार ॥

ऐसा क्षोभ झाला देहीं । डंका वाजतां विदेही

पांडुरंग आनंदला । म्हणे देह उद्धरला ॥

देहाचा अधिकार

(अभंग)

तोचि उद्धार उद्धार । यथाधर्म जो आचार ॥

येथें विशुद्ध आनंद । येथें अक्षय्य आनंद ॥

देह मन बुद्धि आत्मा । सर्व अंश-परमात्मा ॥

परमात्म-अंश नाहीं ऐसा अणुरेणु नाहीं ॥

भूतजातीं हा भरला । दश अंगुलें उरला ।

ऐशी श्रुतीची गर्जना । ऐसा अनुभव जना ॥

पहा गाणें मी गातसें । त्यांत सर्वत्र मी वसें ॥

परी गायनीं भरुनी । नाहीं गेलों मी सरुनी ॥

गाणें माझें मी गायक । गायनाहूनी अधिक ॥
 आहे सर्वत्र गायनीं । राहे बाहेरी उरोनी ॥
 माझ्या गानीं मीं भरलों । दश अंगुलें उरलों ॥
 तैसा भूतीं हा भरला । दश अंगुलें उरला ॥

*

*

*

येणेंपरी देह आत्मा । दोन्ही अंश-परमात्मा ॥
 परी देहाचे आत्म्याचे । अधिकार भिन्न साचे ॥
 रस माझिया गीतांत । नाहीं सारखा सर्वांत ॥
 कोठें थोडा कोठें फार । तैसा ब्रह्माचा व्यापार ॥
 रसीं परिमाणभेद । रसीं तैसा गुणभेद ॥
 कोठें शांत कोठें वीर । तैसा ब्रम्हाचा व्यापार ॥
 बहुगुणी ब्रह्म झालें । परिमाणीं विनटलें ॥
 आत्मा, बुद्धि, मन, देह । सर्व ब्रह्म-गुण-गेह ॥
 परी अधिकार भिन्न । जैसा गुण तैसें स्थान ॥

०

०

०

०

यथास्थान जो आचार । तोचि धर्माचा संसार ॥
 तोचि उद्धार उद्धार । निजसुखाचें माहेर ॥

x

x

x

डंका अध्यात्माचा वाजे , देह थरारे आवाजे ॥
 निजसत्ता संपणार । म्हणूनीयां क्षोभे फार ॥
 परी क्षोभ हें अज्ञान । देहा होईल हें ज्ञान ॥

×

×

आत्मदेशीं आत्मसत्ता । हाचि शुद्ध सुखपंथा ।
 लोभ सीमा उल्लंघवी । देहा विद्रोही बनवी ॥
 लोभें देह आत्मद्रोही । फूट पाडूनि तद्गेली ॥
 आत्मसत्ता लया नेई । आत्मदेशीं राजा होई ॥
 परी लोभमूल सुख । नसे नित्याचें तें सुख ॥
 नित्यसुख शुद्धसुख । नित्यसुख धर्मसुख ॥
 अधिकारानें रहावें । तेणें नित्यसुखी व्हावें ॥
 ऐसा कायदा विश्वाचा । ऐसा कायदा ब्रह्माचा ॥

०

०

०

०

देह रक्षिता नेमिला । पंचनारीयुत केला ॥
 नारी, रसना, नासिका । दृष्टि, श्रवणा, स्पर्शिका ॥
 देहाच्या या पांच नारी । पांच तैसे कर्मचारी ॥
 यांचें साहाय्य घेऊन । आत्मदेशाची राखण ॥
 जागरूकत्वे करावी । आत्मसत्ता सांभाळावी ॥

ऐसी देहा आज्ञा झाली । परी लोभावूनि काली ॥
तेणें सत्ता गुंडाळिली । देशीं माजवूनी कलि ॥

० ० ०

परि कलि हा मोहाचा । नाहीं सदा रहायाचा ॥
आतां अंत याचा आला । डंका झडूं हा लागला ।

० ० ० ०

अव्यवस्था आत्मागारीं । देहें केली ती ती सारी ॥
आतां अंतासी जाणार । धर्मव्यवस्था होणार ॥
भवितव्य हें दिसलें । देह बापुडें क्षोभलें ॥
परी क्षोभ हा अज्ञान । देहा होईल हें ज्ञान ॥

+ +

धर्मव्यवस्था होणार । तेथें देहा अधिकार ॥
जुना परंपरागत । संतसज्जनसंमत ॥
यथापूर्व लाभणार । नाहीं येथें बहिष्कार ॥

० ० ० ०

यथाधिकार वागावें । आत्मरक्षक रहावें ॥
देहा एवढें भानलें । तरी त्याचें बुरें भलें ॥
सर्व घालितों मी पोटीं । ऐसें बोलें जगजेठी ॥

श्रीहरीची ही व्यवस्था । देहा मानेल सर्वथा ॥
तरी देह उद्धरला । पांडुरंग आनंदला ॥

देहाचा उद्धार

(अभंग)

देहा हरीची व्यवस्था । जरी मानली सर्वथा ॥
पूर्व अधिकार याचा । आहे जो कां रक्षकाचा ॥
त्याचा अंगीकार केला । तरी देह उद्धरला ॥
जालें इतुकें निश्चित । स्पष्ट यांत देहद्वित ॥
परी मार्ग उद्धाराचा । नाहीं मुळीं हा कामाचा ।
ऐसें देहानें मोहानें । ठरविलें आग्रहानें ॥
तरी उद्धार त्याचा । नाहीं नाहीं रहायाचा ॥
हंका झडूं हा लागला । देह उद्धार ठरला ॥

०

०

०

यथाधर्म जो आचार । त्याचा नको अंगीकार ॥
ऐसा मोह देहा झाला । तरी आत्मराजयाला ।
सत्ता त्याचे स्वदेशांत । सर्व घेणेंचि हातांत ॥

येथें तडजोड कांहीं । आत्मराजा मान्य नाहीं ॥

देहें माया पसरून । बुद्धि मन प्रजाजन ॥
आत्मराजाचे मोहिले । आत्मराज्य लया नेलें ॥

देहराज्य एकछत्री । आत्मदेशीं या पवित्रीं ॥

दीर्घकाल हें चाललें । देहघर स्वर्ग जालें ॥

देहाघरीं नारी नर । त्यांचे सुखा नाहीं पार ॥

परी आत्मराजदेशीं । देहें केली जी कसोशी ॥

बुद्धि मन यांचे छंद । यांसी घातिला जो बंद ॥

तेणें आत्मराज्य जनां । आठवलें पुनः पुनः ॥

बुद्धि भन-प्रजाजनीं । बंदी देहाची पाळूनी ॥

आत्मराजा कळविली । वार्ता दुःखाची आपुली ॥

आत्मराज राज्यच्युत । प्रजा-संसार-विरक्त ॥

परमात्मसंगतींत । निजानंदांत राहत ॥

तेथें वार्ता कळविली । बुद्धिमनांनीं आपुली ॥

वार्ता बुद्धीची मनाची, पेकूनीयां ती दुःखाची ॥

आत्मराजा सिद्ध झाला, राज्यभार ध्यावयाला

आतां तडजोड कांहीं । आत्मराजा मान्य नाहीं

सत्ता आपुले देशांत । सर्व घेणेंचि हातांत ॥

ऐसें ठरवीलें त्यानें । देहा आहे खालीं येणें ॥

*

*

*

डंका झडूं हा लागला । देहराज्य-अंत आला ॥

देहा रक्षकाधिकार । देउनियां तदुद्धार ॥

करावयाचा विचार । आहे ठरला साचार ॥

पंरी रक्षकाधिकार । देह न करी स्वीकार ॥

तरी देहा घालूं बंद । मोडायामी त्याचा छंद ॥

ऐसा आत्मराज्याचा । जाला निश्चय प्रेमाचा ॥

देह-उद्धार ठरला । डंका झडूं हा लागला ॥

एक रक्षकाधिकार । दुजा मार्ग कारागार ॥

देहासाठीं उद्धाराचे । मार्ग असती हे साचे ॥

हरीनें हें ठरवीलें । देहसाम्राज्य संपलें ॥

०

०

०

०

कारागार तो उद्धार । कैसा याचा हा विचार ॥

तेथें शिस्त आणि प्रेम । देहा शिकवील धर्म

धर्मवृत्तीचें वळण । देहा लागतां फिरून ॥

आत्मरक्षणाधिकार । करील तो अंगीकार ॥

अधिकारीं या उद्धार । हें तों स्पष्ट धर्मसार ॥

*

*

*

सारज्ञान जेथें नांदे । डंकानादें तो आनंदे ॥
 क्षोभ झाला फार देहीं । डंका वाजतां विदेही ॥
 परी रंग आनंदला । देखे देह उद्धरला ॥

हरीची हांक

झुरे धर्म; सत्ता अधर्मासि आली ।
 नुरे सज्जनां दुर्बलां कोणि वाली ।
 अधर्मे जनीं मांडिलें घोर कर्म ।
 हरीला नको जाहला हा अधर्म ॥१॥
 हरी हा स्वयें होतसे मत्स्य, कूर्म ।
 विनाशावया घोरकर्मी अधर्म ।
 कधीं हा नरां वानरां सानथोरा ।
 करुनी पुढें आवरी भूमिमारा ॥२॥
 सर्वे वानरां घेइ रामावतारीं ।
 सर्वे गोप जो घेइ कृष्णावतारीं ।
 जयें प्रेरिलें मावळ्यांला शिवाला ।
 स्वयें हांक दे श्रीहरी तो तुम्हांला ॥३॥

हरी हा तुम्हांला स्वये हांक देई ।
 मनीं कान द्या आयका सर्व भाई ।
 हरी हा उभा भारतक्षेत्रिं आज ।
 करायासि कांहीं नवें कर्मकाज ॥४॥
 धनानें कुणी वैश्य उन्मत्त झाला ।
 कुणी भूप सत्तामदें अंध झाला ।
 इहीं या जनीं मांडिलें घोर कर्म ।
 हरीला नको जाहला हा अधर्म ॥५॥
 असे वैश्यधर्म, असे राजधर्म ।
 असे आजही बुद्धिमंतासि धर्म ।
 विचारा विचारी नव्या पंडिताला ।
 अधर्मीं नका बूडवूं हो स्वतांला ॥६॥
 विचारा नव्या पंडिता गौरकाया ।
 विचारा नव्या पंडिता गौरबाह्या ।
 विचारा कुणाही खन्या पंडिताला ।
 अधर्मीं नका बुडवूं हो स्वतांला ॥७॥
 धनें वैश्य भूपाल सत्तामदानें ।
 जसे जाहले अंध पूर्वीं शहाणे ।
 तसे आजही शाहणे अंध झाले ।

भल्यां दुर्बलासी छळाया निघाले ॥८॥
 भल्यां दुर्बलां संकटीं हात द्यावा ।
 बली दुर्जनांचा परामर्श घ्यावा ।
 नरां वानरां ठेवूनी चाकरीला ।
 असे सत्य हें वेड माझ्या हरीला ॥९॥
 तुम्हीं चाकरी चालवीली स्वतांची ।
 तुम्हीं चाकरी चालवीली गृहाची ।
 बरी ती; परी शांति अभ्यंतरीची ।
 खरी एक दे चाकरी श्रीहरीची ॥१०॥
 म्हणूनी तुम्हां सर्व लोकांसि याची ।
 धरा चाकरी श्रीहरीची सदाची ।
 करा सत्यसेवा, करा न्यायसेवा ।
 हरी सेवकां देतसे शांतिठेवा ॥११॥

मराठे

मराठे अम्हीं श्रीशिवाजी प्रभूचे ।
 अम्हीं पांग फेडूंच ह्या भार्यभूचे ॥

असे पंगु का आमुची राष्ट्र-माता ।
 अम्ही जाणतो वर्म हें पूर्ण आतां ॥१॥
 अम्ही जाणूनी वर्म सत्याग्रहांत ।
 उडी घेतसों पाहूनी धर्मघात ॥
 अम्ही पांडवांसारिखी शिस्त पाळूं ।
 मनींच्या मनीं आमुचा क्रोध जाळूं ॥२॥
 खरे कर्मयोगी वयातीत थोर ।
 खरे कर्मयोगी वयें अल्प पोर ।
 खरे कर्मयोगी कुणीही चला या ।
 महाराष्ट्रतेजस्विता जागवाया ॥३॥
 महाराष्ट्रतेजस्विता नाहीं मेली ।
 महाराष्ट्रतेजस्विता ही निजेली ।
 महाराष्ट्रतेजस्विता जागवाया ।
 चला या चला बंधुनो या चला या ॥४॥
 महाराष्ट्र मेला तरी राष्ट्र मेलें ।
 मराठ्याविना राष्ट्रगाडा न चाले ।
 खरा वीर वैरी पराधीनतेचा ।
 महाराष्ट्र आधार या भारताचा ॥५॥

स्वतंत्रतेची ध्वजा

स्वतंत्रतेची ध्वजा उभारा या तुमच्या नगरीं ॥
 तयार व्हा हो उडी घ्यावया सत्याग्रह-समरीं ॥धृ०॥
 शिवरायाचे तुम्ही मराठे तुमचा शिवराय ।
 प्रतापशाली आहे तुमचा निःसंशय काय ।
 वीरपिंड हा तुम्हां लाभला धन्य तुम्ही धन्य ।
 या पिंडानें तुम्ही जाहलां वीर वीरमान्य ।
 मरहटे हे 'हट्टें मर' या ब्रीदा जपणारे ।
 हटातटानें झुंजां झुंजत झुंजीं खपणारे ।
 शक्तियुक्तिचे युक्तिशक्तिचे खेळ खेळणारे ।
 हट्टे मरतील, हट्टी परि हे कधी न वळणारे ।

चालः-हे असे जर्गी गाजले । शत्रु माजले । जिहीं भाजले ।

ते तुम्ही वीरपिंडाचे ।

गाजला धनी खंडाचे ।

गाजला भक्त बंडाचे ।

थंड आजला कसे जाहलां ? घटना ही न बरी ।

तयार० ॥१॥

थंड आजला कारण याचें मन तुमचें मळलें ।

उदारतेच्या पथावरुनी पद तुमचें ठळलें ।
 उदारताविलयानें झाला वीरपिंड थंड ।
 वीरपिंडिं या क्षुद्र मत्सरें माजविलें बंड ।
 'थोर मी तुम्ही' करितां करितां घोर अहंकार ।
 थोरांकरवीं पोरपणाचे कावी व्यवहार ।
 पक्ष पक्ष ते दक्षपणानें अन्योन्यां छळती ।
 चढती पाहुनि अन्योन्यांची क्षुद्रपणें जळती ।
 चालः-वैरि हा क्षुद्र मत्सर । जाळिलें घर । जोडितों र ।
 आठवा शिवाजी राजा ।
 आठवा तयाच्या काजा ।
 या क्षुद्रपणातें लाजा ।
 क्षुद्रपणाची थंडपणाची घटना ही न बरी ॥
 तयार० ॥२॥

झेंडागीत

वंद्यांत वंद्य आम्हां । नवहिंदराष्ट्रझेंडा ॥ध्रु०॥
 रमवीत हा जनांला । जमवीत वीरमाला ।
 शमवील शत्रुबंडा ॥ नव ॥१॥

भगिनींस बंधुना ही । विनती न फार कांहीं ।

हृदयांत एक मांडा ॥ नव ॥२॥

प्यारे मुमुक्षु भाई । विनती तुम्हां सदा ही ।

हृदयांतुनी न सांडा ॥ नव ॥३॥

दडपूनी हा अहंता । नेईल मोक्ष-पंथा ।

तुडवील मोहबंडा ॥ नव ॥४॥

स्वातंत्र्य-मोक्ष-दाता । सायुज्य-मोक्ष-दाता ।

जगिं हाचि एक गुंडा ॥ नव ॥५॥

सत्याग्रहप्रकारी । सेवूनि निर्विकारी ।

करुं वंद्य सर्व खंडां ॥ नव ॥६॥

रण शान्तियुक्त खेळूं । रण शुद्ध मुक्त खेळूं ।

करुं वंद्य सर्व खंडां ॥ नव ॥७॥

कारागृहांत राहूं । यमधर्मभेदि घेऊं ।

करुं वंद्य सर्व खंडां ॥ नव ॥८॥

मिलवूनि भाई भाई । जुळवूनि लोकशाही ।

करुं वंद्य सर्व खंडां ॥ नव ॥९॥

रमवीत हा जनाला । जमवीत वीरमाला ।

शमवील शत्रुबंडा ॥ नव ॥ १०॥

शिस्तगीत १

थोरांत थोर सकलां । तो एक शिस्त धर्म ॥धृ०॥

आम्हांसि पूर्वकालीं । करुनी महत्त्वशाली ।

जो देइ आर्यनाम ॥ तो एक ॥१॥

आर्यत्व शिस्तधर्म । शिष्टत्व शिस्तधर्म ।

आर्यत्व-हृदयमर्म ॥ तो एक ॥२॥

करि तोचि राष्ट्रपाया । धोरि तोचि राष्ट्र ठाया ।

करि तारकत्वकर्म ॥ तो एक ॥३॥

जी शिस्त तोच शाही । शिस्तींत राज्य राही ।

राष्ट्रेतिहासवर्म । तो एक ॥४॥

ऋषिवंद्य कृष्ण राम । सुजनांसि सौख्यधाम ।

त्यांचाहि धोर धर्म ॥ तो एक ॥५॥

आम्हांत कृष्ण व्हावा । आम्हांत राम यावा ।

म्हणुनी करुं स्वधर्म ॥ तो एक ॥६॥

आम्हां स्वराज्य व्हावें । नव लोकराज्य व्हावें

म्हणुनी करुं स्वधर्म ॥ तो एक ॥७॥

शिस्तगीत २

शिस्त पूजिली सदा सर्व जगिं सर्व शास्त्रकारीं
 पुजूं नित्य ही } शिस्तदेवता शिस्तीच्या हारीं ॥धृ०॥
 पूजूं भाक्तिनें }

प्रपंचशास्त्रीं थोर आजला बंधु गौरकाय
 त्यांचा पडतो कसा प्रपंचीं एक एक पाय ॥
 शिस्त शिस्त या तालावरतीं पाय पहा पडतो
 शिस्तीनें या गौरकाय हा कुठें कुठें चढतो ॥
 परवां परवां मागे असतां किती पुढें चढले
 किती तयांच्या मागे अमुचे लोक आज पडले ॥
 हें चढणें हें पडणें याला मूल एक शिस्त
 शिस्तयुक्त ते चढले पडलों आम्ही बेशिस्त ॥
 शिस्त ही राष्ट्रकारक । राष्ट्रधारक । राष्ट्रतारक

शिस्त ही चीज बिनमोल

शिस्तहीन झालों फोल

शिस्त ही रुजो मनीं खोल

शिस्त मनीं रुजवूं या राष्ट्रिय सद्विद्यागारीं । राष्ट्रिय
 सत्कार्यागारी ॥ पुजू० ॥१॥

पहा पहा ही शिस्तदेवता बाजीप्रभुमूर्ति ॥
 पहा पहा ही तानाजीची दिव्य शिस्तमूर्ति ॥
 प्रिय पुत्राचा लग्नसोहळा उद्यां, आज गेली ॥
 शिस्तमूर्ति कोंडाण्यावरि ती यमधर्मे नेली ॥
 रांगण्यास राष्ट्रात्मा शिववा जावा सुखरूप ॥
 शिस्तदेवता यास्तव झाली खिंडित शिवरूप ॥
 राष्ट्र मराठा झालें ठरलें तरलें ती शिस्त ॥
 राष्ट्र मराठा हरलें सरलें सरली ती शिस्त ।

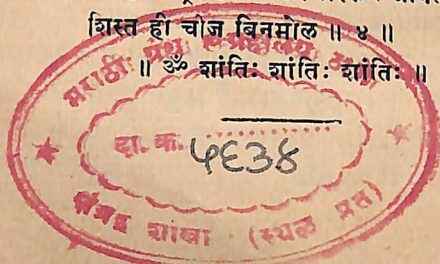
शिस्त ही राष्ट्रकारक । राष्ट्रधारक । राष्ट्रतारक
 शिस्त ही चिज विनमोल
 शिस्तहीन झालों फोल
 शिस्त ही रुजो मनीं खोल

शिस्त मनीं रुजवूं या राष्ट्रिय सद्विद्यागारीं । राष्ट्रिय
 सत्कार्यागारीं ॥ पुजूं ॥

परमार्थाचें शास्त्र आमुचें थोर सर्व काल ।
 अज्ञ जनांच्या हातीं होती त्याचे ही हाल ॥
 असो पहा परमार्थशास्त्र हें अमुचें इतरांचें ।
 परमार्थी या पहा श्रेष्ठतर शासन कोणाचें
 परमार्थी या शिस्त शिस्त हा ताल सदा वाजे

शिस्तीचें या शासन येथें श्रेष्ठ श्रेष्ठ गाजे ॥
 शिस्त इंद्रियां शिस्त मनाला बुद्धीला शिस्त ।
 शिस्तयुक्त ते मोक्षा चढती पडती बेशिस्त ॥
 शिस्त ही देहतारक । मनोधारक । मोक्षकारक
 शिस्त ही चीज बिनमोल ॥३॥

स्वराज्य व्हावें लोकशाहिचें व्हावें स्वराज्य ।
 अधर्म बुडुनी वाढावें या जगां धर्मराज्य ।
 हिंदराष्ट्र हें सत्वर व्हावें खरें खरें राष्ट्र ।
 राष्ट्रीकरणां पुढें असावा थोर महाराष्ट्र ॥
 मनीं वांछितों गोड गोष्टि या सर्व जीवभावें ।
 मनोराज्य हें जनीं कशांन मूर्तरूप व्हावें ॥
 मूर्तरूप या मनोरथांना देत एक शिस्त ।
 शिस्तयुक्त ते कृतार्थ होती झुरती बेशिस्त
 शिस्त ही राष्ट्रकारक । धर्मधारक । जीवितारक
 शिस्त ही चीज बिनमोल ॥ ४ ॥
 ॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥

भारतीय प्राणयज्ञदल

१. 'भारतीय प्राणयज्ञदल' ही संस्था पक्षातीत आहे.

२. भारतांत लवकर एकजूट होऊन तो लवकर सुटावा हें संस्थेचें ध्येय आहे.

३. काँग्रेसपक्षाचे व काँग्रेसविरुद्ध पक्षांचे नेते, हिंदूंचे व मुसलमानांचे व हरिजनांचे नेते, कम्युनिस्ट, सोशलिस्ट, भांडवलदार, मजूर, शेतकरी वगैरे नव्या रीतीनें संघटित झालेल्या भारतीय वर्गावर्गांचे नेते या सर्वांनीं एकत्र जमून भारतीय स्वराज्यघटनेचा मसुदा लवकर तयार करावा. आपसांतील वाद विकोपाला नेऊं नयेत ही ज्यांची उत्कट इच्छा आहे अशा स्वातंत्र्य-प्रेमी भारतीयांची ही संस्था आहे.

४. नेत्यांची एकजूट होण्यासाठी, हिंदु आणि मुसलमान, हिंदु आणि हरिजन यांजमधील विकोपास जाणारी, विकोपास जाऊं पहाणारी भांडणे वेळींच शांत होण्यासाठी प्राणयज्ञाची केव्हां केव्हां आवश्यकता आहे असें ज्यांना उत्कटतेनें वाटू लागलें आहे, अशांची ही संस्था आहे. संस्थेंत दाखल होऊं इच्छिणारांनीं (अर्थात् भारताच्या जुटीसाठी प्राणयज्ञ करूं इच्छिणारांनीं) मला भेटावें वा लिहावें.

३५४ सदाशिव पेठ, पुणे २.]

पां. म. बापट.

शंकितांसाठीं स्पष्टीकरणः—

‘प्राणयज्ञ’ म्हणजे ‘स्वप्राणयज्ञ’. ‘पक्षातीत’ म्हणजे सर्वपक्षसंग्रही, कलम ३ मध्ये सांगितलेल्या व न सांगितलेल्या सर्व पक्षांतील भारतीयांना घेणारी, अर्थात् निरपवाद-अहिंसाधर्मवादी व सापवाद-अहिंसाधर्मवादी या दोघांनाहि घेणारी. सापवाद-अहिंसाधर्मवाद्यानें या संस्थेंत निरपवाद-अहिंसाधर्मवाद्याशीं भारताच्या जुटीसाठीं पूर्ण सहकार्य करावयाचें, त्याच्या-इतकेंच अहिंसाप्रधान आचरण ठेवावयाचें.

प्राणयज्ञदलाच्या (स्वप्राणयज्ञदलाच्या) शाखा दोन. (१) नेत्यांची एकजूट होण्यासाठीं स्वप्राणयज्ञ करूं इच्छिणारे एका शाखेचे घटक. (२) हिंदु आणि मुसलमान, हिंदु आणि हरिजन यांजमधील विकोपास जाणारी, विकोपास जाऊं पाहणारीं भांडणें वेळींच शांत होण्यासाठीं स्वप्राणयज्ञ करूं इच्छिणारे दुसऱ्या शाखेचे घटक. नेत्यांच्या एकजुटीचें निदर्शक भारतीय स्वराज्यघटनेचा मसुदा तयार होणें. दलाच्या दोन्ही शाखांत नांव घालूं इच्छिणारा तसें करूं शकतो.

३५४ सदाशिव पेठ, पुणें २.]

पां. म. वापट.

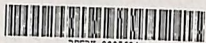
शंकितांसाठी स्पष्टीकरणः—

‘प्राणयज्ञ’ म्हणजे ‘स्वप्राणयज्ञ’. ‘पक्षातीत’ म्हणजे सर्वपक्षसंग्रही, कलम ३ मध्ये सांगितलेल्या व न सांगितलेल्या सर्व पक्षांतील भारतीयांना घेणारी, अर्थात् निरपवाद-अहिंसाधर्मवादी व सापवाद-अहिंसाधर्मवादी या दोघांनाहि घेणारी. सापवाद-अहिंसाधर्मवाद्याने या संस्थेत निरपवाद-अहिंसाधर्मवाद्याशी भारताच्या जुटीसाठी पूर्ण सहकार्य करावयाचें, त्याच्या-इतकेंच अहिंसाप्रधान आचरण ठेवावयाचें.

प्राणयज्ञदलाच्या (स्वप्राणयज्ञदलाच्या) शाखा दोन. (१) नेत्यांची एकजूट होण्यासाठी स्वप्राणयज्ञ करूं इच्छिणारे एका शाखेचे घटक. (२) हिंदु आणि मुसलमान, हिंदु आणि हरिजन यांजमधील विकोपास जाणारी, विकोपास जाऊं पाहणारी भांडणें वेळींच शांत होण्यासाठी स्वप्राणयज्ञ करूं इच्छिणारे दुसऱ्या शाखेचे घटक. नेत्यांच्या एकजुटीचें निदर्शक भारतीय स्वराज्यघटनेचा मसुदा तयार होणें. दलाच्या दोन्ही शाखांत नांव घालूं इच्छिणारा तसें करूं शकतो.

३५४ सदाशिव पेठ, पुणें २.]

पां. म. बापट.

REFBK-0005634

REFBK-0005634